

FÜREDI HISTÓRIA

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

X. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

27.

2010.

Kenessey Mór nyaralója (később Somogyi-kúria) a Tamás-hegyen (1880-as évek)
(A kép eredetije magántulajdonban)

Balatonfüred és Balatonarács a Balaton felől
(Képeslap, Városi Helytörténeti Gyűjtemény)

A Balaton-part az arácsi fürdő és a Kerekedi öböl között
(Cholnoky Jenő festménye, 1937.)

Felelős szerkesztő:

BAÁN BEÁTA

Szerkesztőbizottság:

dr. ÁCS ANNA, NÉMETH ÁKOSNÉ,
dr. RÁCZ JÁNOS, Z. KARKOVÁNY JUDIT

Kiadja

a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület

Felelős kiadó:

SZENFERNÉ VARGA ANIKÓ
elnök

A folyóirat

Balatonfüred Város Önkormányzata
támogatásával jelent meg.

Szöveggondozás:

TÓTH-BENCZE TAMÁS

Nyomdai előkészítés:

IGLÓI JÁNOS

Ára: 300 Ft

A folyóiratot az egyesületi tagok
tagilletményként kapják.

A pecsétnyomat rekonstrukciója
PÁLFFY KÁROLY
grafikuspályázó munkája.

FÜREDI HISTÓRIA
helytörténeti folyóirat
megjelenik évenként négyszer.

Szerkesztőség:

8230 Balatonfüred, Arany János u. 12.
E-mail cím: furedihistoria@gmail.com

Nyomás:

I+G Nyomda
Balatonfüred

ISSN 1587-9399

TARTALOM

Baán Beáta
SZERKESZTŐI LEVÉL 2

RácZ János:
BALATONARÁCS NEVE 3

RácZ János:
A KOLOSKA-VÖLGY NEVE 4

Kovács Sándor:
A BALATON-FELVIDÉK TEMPLOMROMJAI CHOL-
NOKY JENŐ MUNKÁSSÁGÁBAN.....5

Mácsai Anetta
LÓCZY LAJOS, A FÖLDRAJZTUDOMÁNY HAZAI
MEGÚJÍTÓJA 12

Tarnai Katalin:
ARÁCSI HÉTKÖZNAPOK 14

Tilesch Nándor
A CSETE CSALÁD: A HATTAGÚ CSALÁDFA TÖRTÉ-
NETE 21

Lichtneckert András:
A REFORMKORI FÜRDŐTELEP FEJLESZTÉSE ÉCSY
LÁSZLÓ FÜRDŐFELÜGYELŐSÉGÉNEK ELSŐ
SZAKASZÁBAN (1835–1852).....27

Köszönjük a szerzőknek, alkotóknak, hogy le-
mondtak tiszteletdíjukról, szerzői jogdíjukról.

E számunk szerzői:

Baán Beáta, népművelő, Balatonfüred

Kovács Sándor, szakkönyvtáros, helytörténész,
Érd

Dr. Lichtneckert András, levéltáros, Veszprém

Mácsai Anetta, múzeumpedagógus, igazgatóhe-
lyettes, Érd

Dr. RácZ János, nyelvész, Balatonfüred

Tarnai Katalin, művelődésszervező, Balatonfüred

Tilesch Nándor † (2010), Balatonfüred

„Balatonarács község lakossága arról ismeretes, hogy munkaszerető, derék nép...”¹

Tisztelt Olvasóink!

Szokatlan, hogy a Füredi História olyan különszámmal jelentkezik, amely városunk egy szűkebb szeletével foglalkozzon. E szám aktualitását az adja, hogy hamarosan hivatalosan is átadják Arácson a felújított népházat és a vele szomszédos postát és kiállítóházat. A népház végre ismét az eredeti funkcióját fogja betölteni. Az idősebb arácsiak emlékében nyilván még él, hogy az eredeti ház megépítését a helyiek szorgalmazták 1912-ben, amikor Balatonarács még nem volt Balatonfüred része. Akkor az arácsiak a Balatoni Szövetség segítségével állami támogatást kértek a földművelésügyi minisztériumtól a népház felépítésére. A pezsgő közösségi élet – dalkör, olvasókör működése – szükségessé tette, hogy az összejövedeleknak megfelelő helyszíne – ma úgy mondanánk: színtere – legyen. A következő évben már folyt a munka, a Balatoni Szövetség lapja arról tudósított, hogy itt lesz a fogyasztási és értékesítő szövetkezet boltja, itt működik majd az olvasókör és a dalkör, helyet ad a háziipari oktatásnak, a nagyterem pedig ünnepélyek megtartására szolgál majd. Némethné Rác Lília Balatonfüred nevezetes épületei² című könyvéből megtudhatjuk, hogy 1914-ben a Népházban a helyi Vöröskereszt katonai kórházat rendezett be. 1948 után a földszinten megmaradt a bolt, az emeleten egy ideig iskola, könyvtár, orvosi rendelő működött, majd pedig szolgálati lakássá alakították. Néhai Kutas Árpád alpolgármester úr arácsi lokálpatrióta kezdeményezésére a népház ismét mint népház tárja szélesre a kapuját. A szomszédos posta épület történetét az egykori postamester fiának, Simon Károly polgármester úrnak a Füredi História 2003/1 számában, valamint az Elek Miklós szerkesztette Márványtábla helyett című könyvben megjelent visszaemlékezéseiből ismerhetjük meg.³ Örömmel vesszük, ha az arácsiak Balatonarács emlékeinek megőrzésében, azok hozzáférhetővé, olvashatóvá tételében segítségünkre lennének. Várja tehát az arácsi ihletésű cikkeket, fotókat, visszaemlékezéseket

a szerkesztő.

1 Balatonfüred, 1921. augusztus 13., 33.sz.

2 Némethné Rác Lília: Balatonfüred nevezetes épületei, Balatonfüred, 2008.

3 Márványtábla helyett szerk: Elek Miklós, Balatonfüred, 2008.

Az arácsi posta és Népház 1917-ben

RÁCZ JÁNOS

BALATONARÁCS NEVE

Arácsot 1954-ben csatolták Balatonfüredhez. Neve már a tihanyi apátság birtokainak 1211. évi összeírásában szerepel (*Aarach*), majd 1385-ben és 1492-ben *Araach* (A pannonhalmi Szent-Benedekrend története. Bp., 1902–1916). Régi oklevelekben még *Araci* és *Arach* alakváltozatok olvashatók. A település elnevezése személynévből keletkezett, már 1214-ből adatolt az *Orochi*, 1344-ből az *Arach* név (Anjou Okmánytár), mely szláv eredetű, a ’szántó (ember)’ jelentésű szerb-horvát *Orač*, cseh *Oráč*, lengyel *Oracz* személynév megfelelője. Hasonló helynevünk *Somogyarács* is (R. 1269: *Arach*) összetétel is, előtagjával a megyei hovatartozás jelölt, éppen úgy, mint *Balatonarács* nevének *Balaton* előtagjával, mely megkülönböztető szerepű. A tó közelségére, mellékére utal. A szlávban szintén kimutathatók – a személynéveken kívül – földrajzi neves megfelelők; vö. bolgár *Oracs*, szerbhorvát *Orača*. Ezeknél a helyneveknél a névadás szemléleti háttere ugyancsak az volt, hogy e települések lakosságának nagy többsége földművelésre kötelezett jobbágy, szántott, szántással szolgáló volt. Az uradalom ekéjével és igájával szántó szolgálónépek. Éppen úgy rájuk utal számos más helynevünk; vö. a Balatonnál *Szántód* (eredetileg *Szántó*: 1211: Zamthou, majd *-d* helynévképzővel 1267: Somthod), közelében *Zalaszántó* (1236: Samtow), távolabb *Koppányszántó* (1234: Zamtou), *Pilisszántó* (1299: Zantho, Zamp-to), *Zagyvaszántó* (1425: Zantho), *Abaiújszántó* (1275: Zamthou) és *Hercegszántó* (1520: Zanthov).

Arácsból délre, a tópartig nyúló lejtőn volt az igen rövid életű *Magyare* település (1231: Magare, 1243: Mogorey, 1380: Magyare). A szláv eredetű közeli Arácsból különböztette meg a magyarok lakta falunak ez az elnevezése, melynek szóvégi magánhangzója még az ómagyar kori szóvégi magánhangzók sorvadása és eltűnése előtti állapotot mutatja (magyari, hodu, utu, vizi, kezü stb.).

Ma Arács már Balatonfüred része, ahol hajdan öt község állott. 1211-től adatolható *Papsoka* (R.

apsoca) az oklevelekben. Neve ’pap sokadalma, faluja’ jelentésű, azaz a tihanyi papok faluja, apátsági birtok volt. *Siske* község 1373-tól szerepel az oklevelekben (*Syske*); a völgyben fakadó forrásról nyerte nevét. Maga a *Siske* személynévi eredetű, már 1275-ből ismert a *Sysk*, mely a latin *Sixtus* névre vezethető vissza. A mai kéki források környékén terült el *Kék* falu (1211: Kecu). A település elnevezése a *kék* színnévből keletkezett; talán a vidék fényviszonyaira, a távolról nézve kékes vonulatokra vonatkozott (vö. Kék-hegy, Kékkő, Kékes, mai Kék község Nyíregyháza közelében stb.). A jó nyelvérzékkel kutató Zákonyi Ferenc szerint azonban valamilyen uralkodó növény (kőkény, szilva) motiválta a névadást. Ma a Kék dűlő, Kéki-völgy, Kéki-forrás őrzi a nevet. Szintén különálló része volt Fürednek a *Savanyúvíz*. Horváth Bálint Magyaróváron 1848-ban, Orzovenszky Károly Pesten, 1863-ban kiadott könyvében külön településről beszélnek: „A gyógyhely a’ mellette fekvő Balaton-Füred falutól megkülönböztetés végett Savanyúvíznek neveztetik”, illetve „A balatonfüredi gyógyfürdő Füred falutól délnek egy óra-negyedre, Arács falutól délnyugat felé egy jó negyedóra távolságra, a Balaton tavától alig 140 lépésnyire, annak éjszaki partján” fekszik. A fürdőtelep neve korábban *Savanyóvíz* volt. A forrást írásban 1635-ben említik, 1735-ben Pálóczi Horváth Ádám rajzán, 1783-ban pedig már térképen is szerepel a „Sawanio viz oder Sauerbrunn”. Füred faluról ezzel szemben már a 13. század elejéről találunk írásos dokumentumokat: 1211: in uilla *Fyred*, majd 1272: *fyured* és 1298: *Ville Fyured iuxta Balatinum*. A közhiedelemmel ellentétben a *Füred* földrajzi név nem *fürdő* szavunkkal van összefüggésben. A *fürj* ’Coturnix coturnix’ madárnévvvel függ össze, annak régi *für* alakjából keletkezett *-d* képzővel. Jelentése pedig ’fürjes’, azaz fürjekben gazdag terület. A mai *Balatonfüred* városnév tehát összetétel, melynek *Balaton* előtagja szláv eredetű, a helynévben megkülönböztető szerepű.

Arácsi látkép (1950-es évek)

RÁCZ JÁNOS

A KOLOSKA-VÖLGY NEVE

A Balaton-felvidéknek ezen a részén a kőzetbe bevágódva, déli irányban párhuzamos szurdokvölgyek haladnak, ezek közül legismertebb talán a Koloska-völgy, benne dolomit sziklafalakkal s az itt eredő Koloska-patakkal. Ahol ez a vízfolyás a Tamás-hegy és Péter-hegy között áttöri a Veszprémi-fennsíkot, a patak völgyre néző lejtőire települt az ősi Arács falu. Eleinte valószínűleg csak barlanglakásokat vájtak a pannóniai homokból álló völgyoldalba. Ezek a korábbi barlanglakások sokáig megmaradtak pincének az eléjük épített házaknál.

A *Koloska* elnevezés okleveles anyagban először egy 1780-ban keletkezett úrbérrendezési iratban olvasható: *Koloska-dűlő*. 1851-ben „*Koloska: Szőlőhegy*” (Névtani Dolgozatok 21). 1902-ben Jankó János balatoni néprajzában *Koloskaoldal*. A földrajzi név megfejtési kísérleteit Cholnoky Jenő alapozta meg, szerinte „Arács fölött, a Koloska-völgy neve kétségtelenül a Kolostor szóból származik. Nagyon kicsiny kis bencés ’Kolostorka’ állhatott ott azon a mészkőpaddal megóvott márgagerincecskén a delelő fölött, amelyet a népmá is Barátlakásnak nevez. Elhagyott kőfejtő van a kolostor helyén, kétségtelenül építőköveknek hordták el a romokat” (A Balaton. Bp., 1936). Az épület helye a széthányt kövekből már nem állapítható meg. Tetszetős magyarázat (a több „kétségtelenül” ellenére is), így szerepel számos balatoni útikönyvben, internetes fórumokon, balatoni helységek honlapjain, sőt így vésték a Koloska-völgy egyik nagy táblájára is, mégsem vehető komolyan. Ellene szól az a tény, hogy ha Arács környékén valaha kolostor állt volna, annak föltétlenül ismerénknél okleveles említését. Ilyesminek azonban nyoma sincs.

A másik ellenérv pedig nyelvtudományi. Egyrészt – a szótörténet tanúsága szerint – a *Koloska* földrajzi név korábbi felbukkanású a magyar írásbeliségben, mint feltételezett forrása, a *kolostor* főnév, hiszen a *kolostor* a magyar nyelvújítás korának szóalkotása, és csak 1784-től adatolható (Baróti Szabó Dávid Kis-ded szótárában). A köznyelvben pedig jóval később terjedt el, még a XIX. század második felében megjelent Czuczor-Fogarasi szótárban, a magyar nyelv akkori legna-

gyobb szógyűjteményében is csupán utalószóként szótárasták. Másrészt etimológiai szempontból egészen valószínűtlen egy lerövidüléssel járó *kolostor* > *kolostorocska*, *kolostorka* > *koloska* fejlődés. A *kolostor* szó -tor végződése nem valami inetimológikus toldás eredménye, későbbi egyszerű elhagyása aligha képzelhető el. A *kolostor* ugyanis a *klastrom* (< latin *clastrum* ’szerzetesek lakóépülete’ a lat. *claudere* ’zárni’ igéből) szavunk régi népnyelvi *kalastorom* alakváltozatából származik, amelyet a hasonló jelentésű *monostor* mintájára módosítottak. Sokkal hihetőbb ezek miatt a földrajzi nevek etimológiai szótárának rövid magyarázata: „a magyar Kolozs szn. [személynév] -ka képzős származékából keletkezhetett. Vö. N. [népi] Kolozsvölgy ~ R. [rég] Kolozsok völgye ’Balatonkiliti egyik határ része’ egykori tulajdonosáról, a Kolozs családról nevezték el.”

A Koloska-patak kies völgye a Balatonfüredi-erdő Természetvédelmi Terület része. A Balaton-felvidéki Nemzeti Park Igazgatóság és a kezdeményező Bakonyerdő Rt. összefogásával, 2004-ben készült el a völgyben a csodaszép kiránduló és túrázó hely. Az erdei környezetben kiépített tornapályán jól tervezett tornaszerek épültek. A tanösvény bejárásával pedig a környék növény- és állatvilágáról, valamint geológiai sajátosságairól kapunk képet.

A Koloska-völgy
(Képeslap, Városi Helytörténeti Gyűjtemény)

KOVÁCS SÁNDOR

A BALATON-FELVIDÉK TEMPLOMROMJAI CHOLNOKY JENŐ MUNKÁSSÁGÁBAN

Írásunk adatbázisa Cholnoky Jenő geográfusnak a könyvein, cikkein túl elsősorban az érdi Magyar Földrajzi Múzeumban található festményei, rajzai, részben a Nemzeti Múzeumban lévő fotói. Az ezek köréből választott alkotások témáinak földrajzi kerete a Balaton-felvidék, tehát a Nagyvázsony-Veszprém törésvonaltól délre a tóig húzódó terület.⁽¹⁾

Cholnoky Jenő (1870–1950) Veszprém szülötteként már gyerekkorában megszerette a Balatont. Egy ideig Cholnoky édesapjának is volt nyaralója Balatonarácson (Szőlőkalja 20.), de ezt anyagi okokból, édesapja 1900. évi anyagi tönkremenése miatt eladni kényszerültek (Cholnoky Jenő nagybátyja vette át.). Cholnoky már budapesti egyetemi adjunktusi éveiben is sokat dolgozott Lóczy Lajos mellett a Balaton kutatásán. Gyakran vendégeskedett Lóczy csopaki nyaralójában. (Lóczy L. u. 9.) Cholnoky pár év a budapesti tudományegyetemen töltött földrajz tanszéki adjunktusi munka után 1905-től a kolozsvári egyetem földrajz tanszékét vezette. Kolozsvárról az 1919. évben a román hatóságok kiutasították, s ekkor ismét Budapestre költözött. 1921-től egyetemi tanszékvezetői pályáját itt folytatta. Ez időtől járt le rendszeresen – ha nem utazott külföldre – a Balatonra, ahol szívesen töltötte idejét művészi képek festegetésével, fotózással, kirándulással.

1921 és 1924 között Cholnoky többnyire Révfülöpön szállt meg (a Hegyi-féle, Ottaváné-féle, Tervej és Csillag villákban). Innen kiindulva gyakran tanulmányozta a közeli Káli-medence látványosságait. Gyakran átvándorolt Balatonszepezdre, ahol baráti kapcsolatot ápolt Sebestyén Gyula néprajztudóssal. Naplója tanúsága szerint 1925-től áttette nyári tartózkodási helyét a tó keleti részére, ahol többnyire a füredi Opravill panzióban nyaralt, de néha másutt is, így pl. 1933-ban Kenesén.⁽²⁾

Cholnoky Jenő földrajzprofesszor méltán tekinthető festőművésznek is. Múzeumunkban őrzött mintegy száz – többnyire akvarell technikával készült – festménye tanúsága szerint budapesti egyetemi tanári korszakától váltak ecsetje témáivá a balatoni tájak (Péter-hegy, Tamás-hegy, Siske-völgy, Koloska-völgy, Kéki-völgy, Tihany stb.) és a középkori romok.⁽³⁾

Balatonarács (Cholnoky Jenő akvarellje, 1938.)

Kedvelt technikája az akvarell volt, de készített olajfestményeket is. Járt a Képzőművészeti Társulatba, sőt 1921-től választmányi tagjuk volt, tehát művészkörökben elfogadták. Vele született tehetségét az alsóbb iskolák után a Műegyetemen fejlesztette tovább, ahol követelmény volt a rajzkészség és több művésztanár (Rauscher Károly, Hány Gyula) tevékenykedett. Festményeit, rajzait, később felhasználta szemléltetésre az oktatásban, könyveiben.⁽⁴⁾

Cholnoky Jenő a műemlékvédelem egyik korai apostolának is tekinthető, mivel a természetvédelem mellett szívügyének tekintette az épített értékek védelmét is. Fogékony volt a kultúrtörténeti emlékek iránt, ami rávilágít sokoldalú, színes egyéniségére és hazafias érzésvilágára. Ezek megörökítése nála nem csak esztétikai örömforrás volt, hanem szolgálni kívánta a műemlékvédelem ügyét is.

Ezt bizonyítják önéletrajzának alábbi mondatai: „Sajnálattal láttam mindig, hogy a Balaton körül a templomok, várromok mennyire el vannak hanyagolva! Különösen sajnáltam a tihanyi Barátlakásokat! Amikor a Természetvédelmi Tanács elnöke lettem, azonnal hozzáláttam a Balaton-vidék védelmének megszervezéséhez s mivel erre a törvény módot ad, a tó körül búslakodó 40-50 templomromot is védelmembe vettem. Hiszen ezek minden okmány nálam fényesebben igazolják, hogy az Árpád-házi királyok idejében a Balaton körül sűrű és magas műveltségű nép lakott, amely tudott kis,

háromhajós, román bazilikákat is építeni, sőt azokat falfestményekkel is fel tudta díszíteni.”⁽⁵⁾

A tanuló diákok hazafias nevelésének egyik hatékony eszközét is látta az Árpád-kori pompás építmények népszerűsítésében, miként egyik cikkében írja: „Ezt kellene a gyerekeknek alaposan tanítani, hogy nemzeti öntudatukat fejlesszük. Nem a trónvillongásokat, nem a háborúkat, hanem a műveltség jellemzését kell tanítanunk.”⁽⁶⁾

Balatonarács (Cholnoky Jenő akvarellje, 1944.)

Az elismert tudós nemcsak kedvtelésből űzött festegetéssel, fotózással, hanem befolyását felhasználva, különböző szervezetekben is próbálta segíteni a régi romok megvédését. Ehhez a Természetvédelmi Tanácson kívül felhasználta a más bizottságokban betöltött pozícióit (Balatoni Társaság alelnöki, Balatoni Szövetség alelnöki, az MFT Balaton Bizottságának alelnöki tisztét).⁽⁷⁾

Tollával a sajtóban is próbálta szolgálni ezt a nemes ügyet. 1942-től Cholnoky szerkesztette a Magyar Földrajzi Társaság Balaton Bizottságának hivatalos folyóiratát, Balatoni Szemlét. Ebben és más folyóiratokban (Balaton, Turisták Lapja, Ifjúság és Élet) is írt a Balatonról, és gyakran emelt szót a régi építészeti emlékek védelmében. Nemzeti büszkeség érzése abból fakadt a templomromokkal kapcsolatban, hogy miként írta: „mindegyik egy-egy nagyszerű bizonyítéka hazánk Árpád-kori magas műveltségének.”⁽⁸⁾

Cholnoky Jenő nemcsak cikkeiben, hanem könyveiben is szót emelt a romok védelmében, és ennek érdekében közölte az ezekről készített festményeit és fényképeit. Fényképeket találunk a *Balaton* című könyvében az aszófői romról, az ecséri romról stb. Felhasználta id. Lóczy Lajos hasonló témájú felvételeit pl. Máma falu (Balatonfüzfő) templomromjáról. Ebben a könyvében közölte le saját akvarelljéről készült felvételét a tihanyi barát-

cellák első csoportjáról. A *Hazánk és népünk egy ezredéven át* című könyvében is leközölte a tihanyi barátcellákról készült vízfestményeit.

Szívós küzdelmének köszönhetően az Országos Természetvédelmi Tanács elérte, hogy a a középkori romokat 1943-tól a Balatoni Intéző Bizottság is pártfogásába vegye és vállalkozzon rá, hogy évente egyet-egyet rendbe hoz.⁽⁹⁾

Sajnos a második világháború, az ország romokból való újjáépítésének sürgetőbb igénye illetve a bekövetkező politikai felfordulás a szép tervet hosszú időre elodázta. A kezdeményező a templomromok restaurálását 1950-ben bekövetkezett halála miatt nem érthette meg. A BIB-et 1947-ben meg is szüntették és csak 10 év múlva alakult újjá.⁽¹⁰⁾

Így a műemlékvédő munkálatokra általában az 1950-es évek vége felé, az 1960-as években, majd az 1990-es rendszerváltozás után került sor.

Cholnoky 1942-ben javasolta az Országos Természetvédelmi Tanácsnak, hogy terjessze elő a földművelésügyi miniszternek a Tihanyi-félsziget nemzeti parkká nyilvánítását, amelynek indokai között a természeti értékeken kívül a történelmi emlékeket (három itteni templomromot, barátlakásokat) is említette.⁽¹¹⁾

Erre azonban még néhány évtizedet várni kellett. Mindössze az apáti templomromot állították helyre, a tihanyi barátcelláknál ásatni kezdtek, az aszófői templomrom restaurálási tervei elkészültek, de a háború miatt a munkák folytatásával leálltak.⁽¹²⁾

A Tihanyi Tájvédelmi Körzet – mint az országban első ilyen – csak 1952-ben jött létre, amely részévé vált az 1997-ben létesített Balaton-felvidéki Nemzeti Parknak. Itt jött létre 1984-ben az ország első tanösvénye, a Lóczy Lajos tanösvény, amely a barátcellákhoz vezet.⁽¹³⁾

A kora-középkori magyar templomromok történelmi jelentősége valóban óriási. Tudvalevő, hogy az Árpád-házi királyok idejében Szent István király idején először tíz falu, majd minden falu épített templomot. Romjaik tanúskodnak a Balaton környék jóval sűrűbb településhálózatról, a magyar építőművészet magas színvonaláról, a külföldi minták hatásáról és a török hódoltságkori pusztításról. Az Árpád-kori templomok nagy száma egyben a birtokosok gazdagsága és erős keresztény hite bizonyítékai. Felépítésüket segítette a környék építőköben, homokköben, mészkőben, dolomitban, bazaltban való gazdagsága is.

A Cholnoky által is szakirodalomba emelt romokról korábban részletes leírást adott Békefi Remig és Darnay-Dornay Béla.⁽¹⁴⁾

El kell ismernünk, hogy a romosodáshoz nemcsak a török, hanem a későbbi korok kultúrátlansága, kapzsisága és közönye is hozzájárult. Voltak azonban a romok iránt pozitív viszonyulást mutató emberi magatartások, egyéni mecánások is, akiket Cholnoky is követendő példaként emelt ki írásaiban. Ilyen volt például Sebestyén Gyula romvédő tevékenysége Révfülöpön.⁽¹⁵⁾

Művészeti szempontból stílusukat tekintve ezek a falusi templomok a legrégebbi középkori, román stílusú építményeink, ezért még romjaikban is különleges értéket képviselnek. A templomromok közös vonásai: keletelt irány, longitudinális térképzés, félköríves tölcserbélletes ablakok, ikerablakok, többnyire egy hajó, (bár három hajós bazilikális forma is akad), egyenes vagy félkörű szentélyzáródás, a szentélyek sík vagy donga illetve román boltozata (két donga keresztezése).⁽¹⁶⁾

A festmények, rajzok, fotók megmentése, megőrzése és múzeumi kezelésbe kerülése a Magyar Földrajzi Múzeumot alapító Balázs Dénes és az adományozó Cholnoky család érdeme.

A Balaton látképe a füredi hegyekről (Cholnoky Jenő akverellje)

A Magyar Földrajzi Múzeumban a Cholnoky által számszerűen említett, de nem konkretizált 42 templom- és kolostorrom illetve 10 várrom közül általa megmintázva festményként vagy rajzként 10 darab van.

1. Mámai templomrom festménye. (Balatonfűzfő) (Jókai u. 37.) Máma falut még Szent István ajándékozta a veszprémi völgyi görög apácának. A 13. században épült román stílusú templomát Szent László tiszteletére szentelték. A falu a török korban elpusztult, de újjratelepült. A templom hajója téglalap alakú. Majdnem eredeti magasságban állnak a szentély falai és a diadalív. A szentély keskenyebb a hajónál és dongaboltozatú. A kettő között félkör-

íves diadalív van. Tornya nincs. Déli bejárata volt. Cholnoky 1936-ban, majd 1942-ben is lefestette a romot. (akvarell) Fotót is készített róla 1930-ban, ami a Magyar Nemzeti Múzeum Fotótárában található. A fotót publikálta mai fotóval párhuzamba állítva Molnár (2007.) *1964-ben restaurálták. Ekkor szentélye fölé védőtetőt helyeztek.*⁽¹⁷⁾

A mámai templomrom Fűzfő fölött (Cholnoky Jenő akvarellje, 1942.)

2. Aszófői (kövesdi) templomrom festménye.

A rom az aszófői vasútállomás melletti kis erdőben rejtőzködik. Terméskőből épült 13. századi, keletelt, téglalap alakú hajóval rendelkező későromán stílusú templom, amelynek apszisa elpusztult. Bejárata csúcsíves. Párkányszalagja részben megmaradt. A homlokzat ívsoros párkánya mutatja, hogy a 13. században, de már ún. átmeneti stílusban épült. Homlokfalán Cholnoky még Szent Krisztofot ábrázoló freskó nyomait látta. Szentélye kiemondottan gót. Cholnoky egyik festménye erről a romról birtokunkban van. *1942-ben és 1958-ban restaurálták. Faragott kő szentségtartóját a tihanyi kolostor múzeumának lapidáriuma őrzi.*⁽¹⁸⁾

Aszófő. Templomrom a réten (Cholnoky Jenő akvarellje, 1936.)

3. Cholnokynak múzeumunkban négy tihanyi barátlakás témájú akvarellje található 1930-ból és 1933-ból.

A tihanyi barátcellák kiemelt helyet foglaltak el Cholnoky műemlékvédő tevékenységében. A mai történeti vélemény az, hogy I. Endre (1046-1060) idejében a felesége, Jaroszláv kijevi nagyfejedelem lánya, Anasztázia révén ideérkező görög-keleti szerzetesek telepedtek az Óvár meredek nyugati oldalára. A háborítatlan környezetben négy barlangcsoportot alakítottak ki maguknak a vulkáni bazalttufában. Kettő lakócellául, a harmadik rektóriumként, ebédlőként, a negyedik templomul szolgált. Oltárasztalukat is a sziklából vágták ki.

A földrajzprofesszor Rómer Flóris régész 1860-as évekbeli kutatásaira támaszkodott, akinek a cellacsoportokról készített rajzait önéletrajzában is közölte, és ő maga is készített a barlanglakásokról mérnöki rajzokat Rómer ezeket a barlangüregeket a Szent Miklósról nevezett görögkeleti perjelség klostorának tartotta.⁽¹⁹⁾

Cholnoky már 1937-ben a *Balaton* című könyvében szorgalmazta a beomlott üregek kiásását, feltárását.

Békefi a remetelakásokról még azt írta, hogy „építkezés szempontjából nincs rajta okulni való.” Cholnoky viszont az építész szemével is nézve sok tanulságot talált bennük. Cholnoky a *Hazánk és népünk* című és a *Balaton* című kötetében leközölte a barátcellákról készült festményeit. Ezen kívül számos cikkében különböző lapokban helyezte el a barátcellákról készített fényképeit, alaprajzait, perspektivikus rajzait, sőt vázlatos tömbszelvényeit. Múzeumunk őrzi a barátcellákról készített kézíratos hossz-, keresztmetszeteit és alaprajzait. Cholnoky a barátcellák falán egykori tűzhányóműködést bizonyító vulkáni bombákra utaló nyomokat is megfigyelt.⁽²⁰⁾

A barátcellákhoz már 1913-ban utat alakított ki a Balatoni Szövetség. A sziklakolostort Cholnoky szívós harcának köszönhetően a Balatoni Intéző Bizottság 1942-ben részben feltárta, de az üregek egy részét 1952-ben sziklaomlás betemette. 1993-ban állították őket helyre.⁽²¹⁾

4. Az alsódörgicsei ún. boldogasszonydörgicsei (Gernyehegyi) templom festménye

Ezt a templomot értéke alapján a jáki, lébenyi, zsámbéki templomok mellé sorolhatjuk. A templomot 1268-ban említi először. A 15. században paplak és melléképületek is kerültek mellé. Szokatlan méreteivel az egyhajós templom festői romja

kiválik a környék többi romja közül. A templom egyenes záródású szentélye valamivel keskenyebb a hajónál. Három emeletes nyugati tornya maradt meg, amely a hajó teljes szélességét elfoglalta. A torony déli fele leomlott. A tornyot két támpillér tartja. Nyugati oldalán egy keskeny félköríves ablak betöréssel, béllet nélkül. Felső részén két ikerablak. Mindegyikben megvan a kis oszlop, sőt az északiban még az oszlopfő rózsa is épek. Bejárat a torony északi oldaláról nyílt. A hajó dongaboltozatos. A torony keleti falán a földszinten, az emeleten is félköríves nyílások vezetnek a hajóba, amelyek közül a középső a legmagasabb.⁽²²⁾ A romot 1938-ban részben restaurálták, majd 1967-68-ban és 1973-ban ismét történt restaurálás rajta.⁽²³⁾

5. Sóstókáli templomrom alaprajza. A Káli-medence pannón turzásaihoz Cholnoky többször is ellátogatott, mert geográfiai szempontból ezek jelentettek számára különleges témát, a szakirodalomban nem találkozott ilyen szépségű deflációs képződményekkel.

Ugyanakkor élénk érdeklődést keltettek benne a Kővágóörs közelében (észak-keleti határában) talált egykori sóstókáli ún. *Pusztaszentegyház* templom romjai is. 1922. augusztus 28-án járt itt, amikor Tibor fiával Révfülöpről Köveskállára átgyalogoltak.

Részlet Cholnoky Jenő XXXVII. számú terepnaplójából

A XIII. században épült egyenes záródású, apszisának keleti oldalán gót ablaknyílású templomnak tornya már nem, csak szentélyének diadalíve és a hajó északi fala áll.⁽²⁴⁾

Mind az északi, mind a déli romokat lerajzolta. Az északi rom talán a parókia lehetett. A déli rom a templomé, amelynek szentélye ablakait is bejelölte rajzán. Precíz mérnöki alaprajzain a méreteket pl. az ablakok magasságát is pontosan feltüntette. A D-vel jelölt ablaknál feltüntette annak gót stílusát is.

6. Kisőrsi harangláb festménye. (Kövágóörs) Genthon szerint a harangláb 18. századi. Cholnoky 1923-ban járt a környéken Tibor fiával és naplója augusztus 14-i bejegyzésében írja: „Kisörs emeletes harangtornya is érdekes.” Erről a romról is készített később festményt, amely múzeumunkban található. Nálunk lévő 135-86 jelölésű festménye évszám nélküli, akvarell technikával készült. ⁽²⁵⁾

Az ecséri templomrom (Cholnoky Jenő akvarellje, 1915.)

7. Ecséri templomrom festménye. A barátcellák mellett a másik kiemelt helyet Cholnoky világában az ecséri templomrom foglalta el, ahova több ízben is visszatért. A 12. századi ecsérpusztai templomrom (Révfülöp és Kövágóörs között) a török korban elpusztult Ecsér falu temploma volt. A rét közepén emelkedő háromhajós templom tornya, félkörös szentélye és a főhajó arkádjai is figyelemreméltóak. A szentélye magasabb, mint a hármashajó. Ossárium és sekrestyéje is volt. ⁽²⁶⁾

Cholnoky még ép tornyát látta, de ez később leomlott. Vázlatfüzetében találtunk a romról egy kis vízfestményét 1915. április 10. dátummal. 1922-ben ismét lefestette. Naplója szerint 1924. július 19-én viharban festette le olajtechnikával. (kökerítésével együtt) A *Balaton* című könyvében három fényképet is publikált a templomromról. Figyelemre méltó, hogy az ecséri rom freskómaradványairól is közölt fotót. Nyugati falán freskómaradványok voltak (Gyermekét tartó Mária). Homlokzati falán

nyomokban még látható volt védőszentjének, Szent Kristófnak a freskója. A *Hazánk és népünk egy ezredében át* című könyvében az ecséri romról részletes képaláírással közölte le vízfestményét.

1962–63-ban, majd 1999–2000-ben restaurálták a templomromot. Tornya 1936. évi leomlása miatt különösen dokumentumértékűek a templom még épebb állapotában készült Cholnoky fotók és festmények.

Egy másik, szintén az ecséri templomromot ábrázoló akvarellje múzeumunkban a Kárpát-medence tudományos feltárási kiállítás falán látható. Délkeletről egy kis domb takarásában ábrázolja a romot.

8. Révfülöpi templomrom (vasútállomásnál) Keletelt, egyhajós, dongaboltozatos, egyenes záródású szentélyű. A nyugati és a diadalív fölötti oromfal máig áll. Anyaga terméskő, de a portale vörös homokkőből van. Másik bejárata délről volt. Az 1930-as években Sebestyén Gyula saját költségén igyekezett megmenteni az enyészettől (Cholnoky 1937.) Többször restaurálták, legutóbb 2001-ben. Cholnokynak a romról készült vízfestménye megtalálható vázlatfüzetében 1922. július 11-i dátummal. ⁽²⁷⁾

9. Múzeumunkban található 2 fotója a **nagyvázsonyi pálos kolostor** romjairól Baráti romok 1936. VIII. 30. felirattal. A Kinizsi vár mellett kevésbé ismert ez a rom, ami a magyarországi pálos rend megtelepedésének salföldihez hasonló másik, Balatonhoz közeli bizonyossága. 1483-ban alapította Kinizsi Pál. Szent Mihály nevű temploma északi és keleti falai, szentélye szép csúcsíves részletekkel ma is áll. ⁽²⁸⁾

Pálos kolostor rom Nagyvázsonyban, 1936. augusztus 30., Cholnoky Jenő felvétele

10. Néhány **Balatonfüred környéki Cholnoky fotóról** külön szólunk, amelyek a Magyar Nemzeti Múzeumban találhatók.

A város helyén a középkorban hét falu volt: Fürjed (Füred), Arács, Szentkirályfalva, Magyare, Siske, Kéki és Papsoka.

Ezek templomai közül 1939 körüli időből van Cholnoky fotó „*templomrom a régi temetőben*” felirattal (Bognár 2004.), amely a papsokaival azonosítható. **Papsoka** XII. századi Szent Mihály templomának romja csúcsíves bejáratával még ma is megvan a Vázsonyi és Siske utca által határolt területen. Szentélye késő gót, hajója román stílusban épült. A szentély boltozati bordáinak indítása a gyámköveken látható. Az 1970-es években restaurálták. ⁽²⁹⁾

Az **apáti** templom romja (71-es főúton a tihanyi félsziget nyakánál) egy téglalap alakú hajóval, keskenyebb, egyenes záródású szentéllyel rendelkező, keletelt, vörös tufából épült templom volt. A 12. század második felében épülhetett. A szentély dongaboltozatú, északi falában feltehetően szentségtartó számára kialakított fülkével. A hajó déli oldalán két, a szentély déli és keleti oldalán egy-egy félköríves lőrészzerű ablakkal, ki és befelé törve. A portale keleti ablaka is félköríves.

Cholnoky 1942-ben több festményt is készített róla. Ezek holléte egyelőre ismeretlen előttünk. Fotót 1935. szeptember 12-én készített róla. (Bognár 2004.) Publikálta (Balaton 1937. 96. ábra) *1942-ben restaurálták. Szentélyét sátozottóval fedték be. Emléktábla is található rajta.* ⁽³⁰⁾

Az **újlaki** templomromról „rév fölötti” megjelöléssel 1936. szeptember 3-án készített fotót. (Bognár 2004.) Már csak szentélye záró fala áll, keskeny, félköríves ablaknyílásaival, csúcsíves boltozatával. A hajó alapfalainak nyomait az Országos Műemléki Felügyelőség konzerválta (Tóth 1974.).

Feltételezhető, hogy magánkézben létezhet Cholnokynak még több festménye, hiszen szívesen ajándékozott közülük rokonainak, barátainak, ismerőseinek. Önéletrajzában írja: „...gyermekeim és intézeti alkalmazottaim, társulati munkatársaim megkövetelték, hogy minden karácsonyra kapjanak egy-egy képet ...” ⁽³¹⁾

Cholnoky Jenő ezen alkotásai és velük kapcsolatos írásai máig ható üzenetként mutatják a tudós művészi és művészettörténeti, műemlékvédő törekvéseit, személyiségének sokoldalúságát. Egyben szenvedélyes és cselekvő patriotizmusának bizonyításával követésre méltó példát nyújtanak a ma nemzedéke számára is.

Kirándulás az Opravill családdal a Siske forrás feletti Nagymezőre, középen a festőállvány mögött Cholnoky Jenő, 1941. augusztus 18., Árvai László felvétele

Jegyzetek:

1. Cholnoky Jenő: Veszprém. Balaton Társaság, Budapest, 1938. In: Vár ucca tizenhét p.10. 2. ábra és Cholnoky Jenő: Magyarország földrajza p. 52.
2. Cholnoky Jenő önéletrajza In: Géczi J. 1998. Sebestyén Gyula (1864-1946) néprajztudós, irodalom történész, rovásírás kutató, a Magyar Nemzeti Múzeum őre. Műemlékvédő mecénásként saját költségén restauráltatta a balatonszepezdi villája közelében lévő révfülöpi román stílusú templomromot. A Balatoni Szövetségben 1914-ben javasolta, hogy a Balaton vidékével kapcsolatban állt irodalmi és közéleti nagyságok emlékét ápolják.
3. Balázs D. (1986.) pp.10-15.
4. Cholnoky Jenő önéletrajza. In: Géczi János(1998.) és Kubassek János (2002.) p.30.
5. Cholnoky Jenő önéletrajza. In: Géczi (1998.) p. 307.
6. Cholnoky Jenő: A Balaton az iskolában. In: Balatoni Szemle 1944. 19. sz.
7. Géczi János (1998.) pp. 288 -289.
8. Balaton 1942. szeptemberi szám
9. Balatoni Szemle 1943. októberi szám
10. Tóth Kálmán (1974.)
11. Balatoni Szemle 1942. 5. szám és A Földgömb 1943. 8. szám
12. Balaton 1942. 6. szám p.23.
13. Láng István II. (1993) p. 338. Kubassek János (2001.) pp.41.-42. Balaton-felvidék, Keszthelyi-hegység turistakalauz térképpel. Cartographia Kft., Budapest, 2005. p.8.
14. Békefi Remig (1907.) Békefi Remig (1858-1924) történész, ciszterci szerzetes, az utolsó zirci apát, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Őt bízta meg Lóczy Lajos a Balaton Tudományos Tanulmányozása könyvsorozat keretében a Balaton-környék Árpád-kori templomainak kötetben való feldolgozásával. (A könyv 1907-ben jelent meg.)

- Darnay-Dornyay Béla (1887-1965) gimnáziumi tanár, muzeológus. 1940-től 1948-ig a keszthelyi Balaton Múzeum igazgatója. Megalapítója volt a tatai múzeumnak is. Geológusként 1952-1954 között a Földtani Intézetben dolgozott. Több útikalauzt írt. Ezek közé tartozik a Balaton és környéke részletes kalauza (Budapest, 1934.).
15. Cholnoky jegyzetei balatoni helységek történeti adatairól a Magyar Földrajzi Múzeumban.
 16. Gyurkó János (2006.)
 17. Békefi Remig (1907.) 124. p.. 34. ábra Fotója nyugatról
 18. MFM Cholnoky gyűjtemény Terepnapló illetve Bognár 2004.
 19. Zákonyi 1980. p.72.
 20. Cholnoky J.-Viski K.-Erdélyi L. Tihany p. 30,31,35,36. illetve Tihany földrajza In: Géczi J. 1998. és 6 db rajz Naplójegyzeteiben a MFM Cholnoky gyűjtemény kéziratok hagyatékában.
 - Rómer Flóris (1815-1889) régész, művészettörténész, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja. Az 1848-49. évi szabadságharcban való részvételéért börtönt szenvedett, majd közkegyelemmel szabadult. Gimnáziumokban tanított, majd a Magyar Nemzeti Múzeum archeológiai osztályának őreként tevékenykedett. A magyar régészet atyja. A műemlékvédelem első kezdeményezőinek egyike.
 21. Cholnoky J: Tihany. Turisták Lapja 1943.11. sz. 197-200. Kubassek 2001. p.111.
 22. Békefi Remig (1907) pp. 129-130. Genthon István (1951) p. 463.
 23. Tóth Kálmán (1974) p. 364.
 24. Tóth 1974. p. 304. Sonnevend p. 16.
 25. Cholnoky jegyzete Kővágóörsről
 26. Zákonyi 1980. p.86.
 27. Békefi 1907. pp.173.-174.
 28. Genthon István (1951) p. 483.
 29. Zákonyi 1988. pp. 81.-86. és fotó. Füred 1267-ben említett, Szent Margitnak szentelt temploma a Bajcsy Zs. út 32. alatti telken állt. A siskei völgyben Cholnoky sokat festegetett. Az itteni rommal kapcsolatos festmény és fotó ez idáig nem ismert. Kéki templomának romjai már a 19. század végére eltűntek, így ezeket Cholnoky már nem láthatta. Múzeumunkban lévő jegyzetei szerint utolsó köveit 1905-ben hordták el a rétről. Békefi 1907. p. 122. és 33. ábra és Kampis 1957. A papsokai templomromról lsd. Tóth 1974. p.358.
 30. Tóth 1974. p.361.
 31. Czoma-Kaján-Kubassek (1995): Cholnoky Jenő és a Balaton. Válogatás Cholnoky Jenő önéletrajzából p.28.
- Irodalomjegyzék:**
- BALÁZS DÉNES (1986): *Cholnoky Jenő rajzai és festményei*. Magyar Földrajzi Múzeum, Érd, 1986.
- BÉKEFI REMIG (1907): *A Balaton környékének egyházai és várjai a középkorban*. (A Balaton tudományos tanulmányozásának monográfiája. III. kötet. A Balaton környékének társadalmi és embertani földrajza. I. rész. A Balaton mellék történelme).
- BOGNÁR KATALIN (2002-2004.) *Cholnoky Jenő fényképei a Magyar Nemzeti Múzeum ELTE-letét anyagában* – In: *Folia Historica XXII*. Magyar Nemzeti Múzeum 2002-2004. pp. 161-371.
- CHOLNOKY JENŐ /1937/: *Balaton. Franklin Társulat, Budapest, 1937*.
- CHOLNOKY JENŐ /1935/: *Hazánk és népünk egy ezredéven át*. II. kiad. Somló Béla Könyvkiadó, Budapest /1935./ 213 p. + LXIII. t.
- CHOLNOKY JENŐ (1929): *Magyarország földrajza*. Budapest, Danubia Könyvkiadó, 1929.
- CHOLNOKY JENŐ /1942/: *Utazásaim, élményeim, kalandjaim*. Pantheon Kiadó, Budapest, 1942.
- CHOLNOKY J.-VISKI K.-ERDÉLYI L. (1935): *Tihany*. Athenaeum Ir. És Ny.Rt., Budapest, 1935.
- CZOMA L.-KAJÁN I.-KUBASSEK J. (1995): *Cholnoky Jenő és a Balaton*. Helikon Kastélymúzeum, Keszthely, 1995.
- DERCSÉNYI DEZSŐ (1973): *Románkori építészet Magyarországon*. Budapest, 1973.
- DORNYAY BÉLA-VIGYÁZÓ JÁNOS (1934): *Balaton és környéke*. Budapest, 1934.
- GÉCZI JÁNOS szerk. (1998): *Vár ucca tizenhét*. Művészetek Háza, Veszprém, 1998/2.
- GYURKÓ JÁNOS (2006): *Árpádkori templomok a Kárpát-medencében*. Környezetvédő Egyesület, Érd, 2006.
- IKEFALVI D.V.: szerk.(1990): *Magyarország műemlékjegyzéke II*. OMF, Budapest 1990.
- KAMPIS ANTAL (1957): *Tihany műemlékei*. Képzőművészeti Alap kiadványai, Budapest, 1957.
- KUBASSEK JÁNOS (2001): *Balaton és a Balaton-felvidék*. Cartographia Kft., Budapest, 2001. 192 p.
- KUBASSEK JÁNOS szerk.: *Cholnoky Jenő természetábrázoló művészete*. Magyar Földrajzi Múzeum, Érd, 2002.
- LÁNG ISTVÁN (1993): *Környezetvédelmi lexikon II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993. 483 p.
- MARGITTAY RIKÁRD (1943): *A dörgicsei templomromok*. Balaton 1943/4. 15.p.
- MOLNÁR LÁSZLÓ szerk.(2007): *Regényes park – KÖR alapítvány*, 2007.
- NÉMETH ÁKOSNÉ szerk.: *A mindig szép Balaton*. Balatonfüred-Veszprém, 2004.
- RAKONCZAY ZOLTÁN (1994): *Balatonkenesétől a Kis-Balatonig*. Budapest, 1994.
- SONNEVEND IMRE (1998): *Káli-medence részletes útikalauz*. Balaton-felvidéki Nemzeti Park Igazgatósága, 1998.
- TÓTH KÁLMÁN szerk.(1974): *Balaton monográfia*. Panoráma, Budapest, 1974. 535 p.
- ZÁKONYI FERENC (1980): *Balaton*. 3. átdolgozott és bővített kiadás. Panoráma, Budapest, 1980.
- ZÁKONYI FERENC (1988): *Balatonfüred*. Veszprém, 1988.
- A borítón és szövegközi illusztrációként felhasznált Cholnoky festmények eredetijei az érdi Magyar Földrajzi Múzeumban találhatók.

MÁCSAI ANETTA

LÓCZY LAJOS, A FÖLDRAJZTUDOMÁNY HAZAI MEGÚJÍTÓJA

Lóczy Lajos korának egyik legmeghatározóbb geográfusa volt, aki a pusztán adatokat gyűjtő, felhalmozó földrajztudomány helyett az oknyomozó, az összefüggéseket kereső geográfiát ösztönözte, honosította meg hazánkban.

Pozsonyban, 1849. november 4-én látta meg a napvilágot, Lóczy Sándor és Orosházi Kun Mária gyermekeként. 1874-ben a zürichi műegyetemen mérnöki oklevelet szerzett. Hazatérése után ki-nevezték a Magyar Nemzeti Múzeum ásvány- és őslénytárához

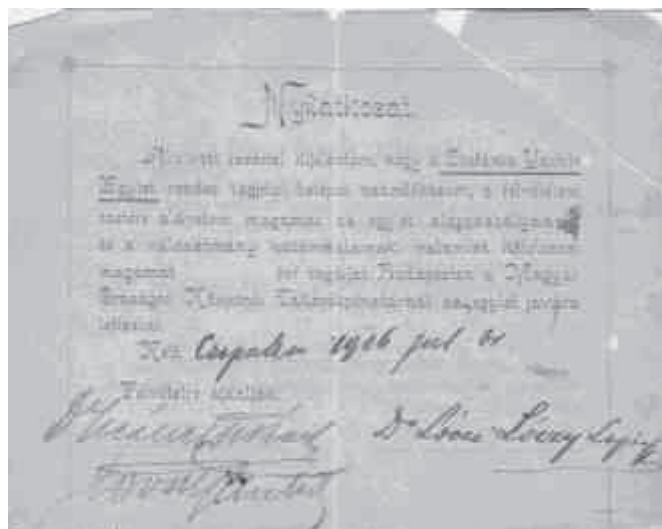
segédőrnek. 1877. november 1-jétől 1880. május 1-jéig részt vett gr. Széchenyi Béla Kelet-ázsiai expedíciójában és beutazta Kína nagy részét. Az utazás során tett megfigyeléseit és felfedezéseit világszerte elismerték.

Lóczy hazatérése után még két évig a Magyar Nemzeti Múzeumban dolgozott, továbbra is segédőrként; 1883-tól mint a Földtani Intézet osztálygeológusa a Bánsági-hegyvidék geológiai felvételezését végezte. 1886-ban a földtan tanárának hívták meg a budapesti műegyetemre.

Kimagasló munkásságának talán legfontosabb része a Balaton-bizottság létrehozása és vezetése a Magyar Földrajzi Társaság égisze alatt. Az 1891-ben létrehozott bizottság legfontosabb célja a „magyar tenger” kutatásával foglalkozó tudósok, intézmények munkásságának összefogása volt. A bizottság elnökeként, 1892-ben vásárolt csopaki vil-lájából több mint 20 évig irányította a munkát. A több mint két évtizedes kutatásban 60 szakember vett részt, akiknek munkája nyomán a Balaton nemcsak hazánk, de a Föld egyik legalaposabban megismert állóvíze lett. A kutatott terület hidrográfiai viszonyai, földtana, állat- és növényvilága mellett néprajzát, archeológiáját is megismerhetjük a bizottság munkájának eredményeit tartalmazó 32 kötetes Balaton-monográfiából.

Lóczy Lajos nemcsak Magyarország, de Kelet-Ázsia megismerésében is jelentős szerepet játszott. A Széchenyi Béla vezette expedíció tagja, Pulszky Ferenc és Eduard Suess bécsi professzor ajánlásával lehetett az akkor még csak szárnyait bontogató földrajztudós. Az 1877. december 4-én induló expedíció legfontosabb eredményeit fiatal tudósunk

érte el. Felfedezte a Bengáli Ázsiai Társaság könyvtárában Körösi Csoma Sándor elveszettnek hitt önéletrajzát, melynek hatására felkereste neves elődjének dardzsilingi sírját. Kutatott a Szikkimi-Himalájában, ahol kimutatta annak takaróredős szerkezetét. Jáva szigetén – ahol megmászta a Merapi-vulkánt –, az utóvulkáni tevékenység megjelenési formáit kutatta. Bebizonyította a Góbi-sivatag han-hai rétegeinek szárazföldi eredetét és Hszian környékén tanulmányozta a lösz kialakulását. Az expedíció tagjaival felkeresték Tunhuangot, melytől nem messze rátaláltak az Ezer Buddha barlangtemplomokra. A szentélyek értékes kincseiről beszámolt Stein Aurél régésznek, aki két évtizeddel később kezdhette el feltárni ezeket a gyönyörű szentélyeket. Ázsiai kutatásainak eredményei a hazai és külföldi tudományos körökben egyaránt hatalmas tudományos sikernek számítottak, melyet jól példáz, hogy a Royal Geographical Society aranyéremmel tüntette ki Lóczy Lajost.

Lóczy Lajos geológus belépési nyilatkozata a Stefánia Yacht Egyletbe (1906)

Tudományos munkássága mellett oktatói és közéleti tevékenysége is hozzájárult ahhoz, hogy iskolateremtő geográfussá válhatott. A Budapesti Tudományegyetem Egyetem-es Földrajzi Tanszékének professzoraként (1889–1908) és a Magyar

Földrajzi Társaság elnökeként (1891–1893 majd 1905–1913) is része volt abban, hogy a magyar geográfia a világ élvonalába emelkedjen.

1900-tól füredi tartózkodásai során a Grand Hotelben (Nagyvendéglő) szállt meg. Balatonfüreden, a szanatóriumban hunyt el, 1920. május 13-án. Az arácsi ótemető katolikus parcellájában helyezték végső nyugalomra 1920. május 15-én. Permi vörös homokkő síremlékét 1922-ben avatták, amelyet utolsó üdvözlésként egy Stein Aurél által küldött – a Himalájából származó – havasi gyopár díszít. Füreden utca, gimnázium, barlang viseli Lóczy Lajos nevét. Halálának 50. évfordulóján háromnapos

konferenciát szerveztek, ennek során avatták fel szobrát a gimnázium előtt, és leplezték le emléktábláját a füredi Panteonban. A csopaki ház falán 1985-ben avattak emléktáblát. Az épület jelenleg egy német házaspár tulajdonában van.

Felhasznált irodalom:

Balázs Dénes (szerk.) (1993): *Magyar utazók lexikona*. Panoráma, Budapest

Marosi Sándor (szerk.) (2002): *Lóczy Lajos emlékkötet*. MTA FKK Földrajztudományi Kutatóintézet MTA Társadalomkutató Központ, Budapest

Balatonfüredi életrajzi lexikon. Bfüred, 2011.

Lóczy Lajos síremléke az arácsi temetőben

(Képeslap, Városi Helytörténeti Gyűjtemény)

TARNAI KATALIN

ARÁCSI HÉTKÖZNAPOK

Rövidesen már nyolc esztendeje annak, hogy Balatonfüreden, pontosabban Arácson élek. Első pillantásra beleszerettem ebbe a kedves, szépséges településbe. „Házkereső utam” itt kezdődött, és körülbelül negyedóra múlva itt is ért véget. Az első „megtekintett ingatlannál” ugyanis már nem akartam tovább menni. Tósoki Józsi bácsi egykori háza és Arács – nem győzők elég köszönetet mondani érte – igazi otthonom lett.

Amit megszerettünk, arról szeretnénk minél többet megtudni, minél jobban megismerni – gondolom ezzel más is így van. Kíváncsi természetből adódóan sokat kérdezősködtem és mivel számomra minden történet új és érdekes volt, az itteniek szívesen meséltek nekem. Különösen a meglettebb korú asszonyok és férfiak régi időket felidéző történeteit, családi históriáit hallgattam soha nem csituló érdeklődéssel.

Így született meg az ötlet, kár lenne, hogy a fedés homályába merüljön az a sok-sok emlék, amit az elmúlt század (sőt akár századok) hétköznapijairól az arácsiak még őriznek. Ezért kezdtem el most már célzottan gyűjtögetni.

Gyűjteményemnek magamban egyelőre azt a címet adtam, hogy „Édesanyám főztje”, mivel úgy tapasztaltam, hogy a családokat mindenhol az édesanya fogta össze és az ő személyén keresztül tudtam a legjobban feleleveníteni a családi élethez, a mindennapokhoz és az ünnepekhez, az életmódhoz kötődő szokásokat, hagyományokat.

Ebből szeretnék most egy rövid válogatást ajánlani.

SZALAY IMRÉNÉ, FÖLDES KATALIN (1927. november 25.)

Édesanyám (Heizer Teréz) 38 éves korában halt meg. Hatan voltunk testvérek, én 10 éves voltam akkor. Nagypám vázsonyi volt, azért költöztek Füredre, mert féltették a lányaikat, akkor garázdálkodott ott az a Savanyú Jóska. Öregapám a „Hegybe” vett egy területet, ott épített, ott laktunk mi is.

Mikor anyám meghalt, apám újra megnősült, az új asszony is hozott egy gyereket, lett egy közös is, úgyhogy nyolc gyereket neveltek fel.

Anyám halálakor a nővéreim már idősebbek voltak, nem akartak itt maradni ezzel a nagy családdal, felmentek Pestre.

Nekem kellett nagyon sokat dolgozni, ennyi gyerekre nagyon sokat főzni. Mindenünk volt a

tészta! Tudtam, hogy anyám mekkora lábas lisztet hozott a padlásról, én is annyit hoztam, elkezdtem gyúrni 10 évesen, hát minden oldalt lógott le! Anynyira sírtam, hogy Öreganyám – ők hátrébb laktak egy kis házban – hozzá szaladtam át, neki mondtam, hogy hát jaj, nem tudom mit kezdjek, de nem tudom megcsinálni ezt a tésztát. Akkor azt mondta, csapd össze, vágd kétfelé, úgy gyúrd össze. Így is tettem, így szépen ki tudtam nyújtani. Mikor apám hazajött nagyon megdicsért, hogy milyen finom túrós tésztát csináltam. Nem felejttem el, pedig ennek több mint 70 éve!

Apám (Földes József) és nevelőanyám

A fő étkezés nálunk az ebéd volt, mert délben apám is hazajött. Hétfőn tészta volt, kedden főzelék, szerdán tészta – szóval minden másnap tészta.

A hegyben volt szőlőnk, gyümölcsünk, a tövire ültettünk krumplit, babot, borsót, zöldséget, káposztát, mindent ami kellett. Minden föld meg volt művelve a Koloskán is. Azóta se ettem olyan finom sárgabarackot, mint amilyen ott a hegyen termett! Júliusban mindig volt vásár, nagyanyámmal oda mindig vittünk egy nagy kosár sárgabarackot, ott meg adtak helyette gyertyát meg ilyesmiket. S akkor ott nagyanyámmal mindig bevittünk a templomba egy gyertyát, egy szép csavartat.

Jó pincénk volt, ott tároltunk mindent télire. A gyümölcs legtöbbjéből lekvárt csináltunk, de sokat

szárítottunk is tepsikbe, kosarakba, amikor jól oda-sütött a nap. Kenyér sütés után még betettük a kemencébe is, akkor ott jól megaszalódott. A konyhánkban rakott sparhelt volt, egy stelázsín volt minden edényünk szépen elrendezve. Volt kemence is, télen abban fűtöttünk meg sütöttük a kenyeret, nyáron meg kint egy kis búbos kemencében, mert hát akkor nagyon meleg lett volna. Mindig volt két disznónk, Katalin napra vágtuk az elsőt, abból volt füstölt hús, zsír, szalonna, kolbász. Akkor egyébként az számított, hogy mennyi zsírja lett annak a disznónak, azt kérdezték mindig először: hány liter zsírja lett, mert annak egész évre elégnek kellett lenni. Akkor még volt egy tehenünk is, mentünk legeltetni fent a hegybe, még neve sem volt akkor az utcánknak, most az a Tamáshegyi utca.

Anyósom (Szalay Gáborné Salamon Mária)

Az ünnepi étel tyúkhúsleves volt, meg pörkölt vagy sült. A karácsony volt, amikor a legfinomabb ételek kerültek az asztalra, meg a húsvét. Kaptunk egy kicsi kis cukor nyuszt meg egy festett piros tojást. Sokáig hittem, hogy a nyuszi hozza, de egyszer megláttam, hogy a nővéreim festik. Kár, mert utána már nem volt érdekes. Mikuláskor kökényt raktak a csizmánkba, mi gyerekek nagyon szeretjük, alig vártuk, hogy megcsípje a dér. Szenteste mindig elmentünk a templomba, mikor hazajöttünk, már megvolt a karácsonyfa. A szaloncukrot mi csináltuk. Volt, hogy csak arra futotta, hogy kockacukrokat kettévágtunk, azokat csomagoltuk be színes papírba. Valami ajándék mindig jutott mindenkinek: egy kendő, harisnya, sapka. Nem tudtuk azt, nem is gondolkodtunk rajta, hogy mi szegények vagyunk-e, minékünk természetes volt az életünk, ebbe születünk.

Szüretkor mindig gulyáslevest főztek meg krumplis pogácsát sütöttek. Lakodalomkor az ételek nemigen voltak mások, mint más ünnepeken, jaj de mégis volt olyan, ami nálunk lakodalmos ételnek számított: az egybesült hús meg a kolbászként betöltött hús. Lakodalomra ügyes kezű asszonyok galamb párokat csináltak pirított cukros grillezésből.

Születésnapot, névnapot nem ünnepeltük.

Szakácskönyv nemigen volt, az ételek elkészítését mindenki lány korában megtanulta az édesanyjától, később egy füzetbe írta le magának a recepteket. Mai napig is, ha eszem valami jót, megkérdezem, hogy van az, leírom, aztán én is megcsinálom.

Amikor még gyerek voltam egy héten csak egyszer mentünk a boltba Édesanyámmal. Vettünk cukrot, sót, ecetet, rizst, örölt paprikát. Anyám könyvre vásárolt, bizonyos időszakonként egyszerre fizettünk.

Az ételt soha nem kellett nálunk hűteni, maradék soha nem volt, édesanyámnak minden nap kellett főznie. Mindent meg kellett ennünk, de meg is ettük, mert akkor nem volt más. Az ennivalót mindig nagyon tiszteltük, féltettük, nálunk minden elfogyott, édesanyám mindig attól félt, hogy elég legyen.

1949-ben mentem férjhez Szalay Imréhez, akivel azóta boldog házasságban élek. Nászajándékba kaptam egy 6 literes fazekat meg egy 5 literes lábast, ennyi volt az összes edényünk. Naponta fél liter tejet vehettünk magunknak, azt is ezek egyikében kellett forralni. Mikor Imre már Fűzfőn dolgozott és rendszeresen keresett, minden fizetéskor hozott nekem valamit a konyhába. Az egyik kislábas még mindig megvan, ez a rántásos lábasom most is. Tavaly mikor a dédunokám itt volt azt kérdezte: „*Te Dédi! Ezt szerinted nem kellene már kidobni?*” Mondtam ezt nem, mert ezt vette nekem a Papa legelső alkalommal.

Kedves ételtem:

Lisztos terc

Volt egy négyliteres vas lábosunk, abban csináltuk. Szárazon kevergetve megpirítottuk benne a lisztet, felváltva forró vizet, forró zsírt öntöttünk rá, hogy ne legyen száraz. Fedő alatt főztük, sterccé kevertük, lekvárral ettük.

Ünnepi sütemények:

Cukros karika

2 dkg élesztőt másfél deci tejben felfuttatok. Összegyúrom 60 deka liszttel, 20 deka zsírral, 2 egész tojással, 3 evőkanál cukorral. Kelni hagyom.

Vékonyra nyújtom és karikákat szaggatok ki belőle. Sütés után forró vízzel meglocsolom és azonnal vaníliás porcukorba forgatom.

Katóka

Fél kiló lisztet fél sütőporral, 15 deka margarinnal elmorzsolok. Összegyúrom 15 deka cukorral, 2 tojás sárgájával, kevés tejjel. Három részre osztom, nyújtom, tepszi hátulján sütöm. Az egyik lapot apróra töröm és 2 és fél deci vaníliás tejbe áztatom. 10 deka vaját habosra keverek 10 deka cukorral, adok hozzá 10 deka darált diót, 2 deka kakaót, fél deci rumot, 2 kanál baracklekvárt és a tejbe áztatott tésztát. Ezt töltöm a két maradék lap közé. Végül a tetejét bevonom 2 tojásfehérjéből, 20 deka porcukorból, egy evőkanál citromléből készült sűrű keverékkel.

BÁNÓNÉ, BÓZSA KLÁRA (1941)

Az én édesanyám, Bózsa Sándorné, született Varjas Izabella 1919. december 19-én itt Arácson született. Az ő anyja Varjasné Sebők Karolin volt, apja Varjas Lajos tengerész, aki sajnos betegségben korán meghalt, így a nagymama nevelte fel édesanyámat egyedül. Szoba-konyhás, lócás lakásban éltek, nem volt a nagymamának nagy főzéstudománya, egyszerű parasztételeket főzött abból, amit megtermelt: krumplit, kukoricát, répát, zöldségfélét.

1939-ben adta férjhez Izabella lányát Bózsa Sándorhoz, akik négyen voltak testvérek, és velük élt még egy idős nagybácsi és a dédi is. Így aztán édesanyám hirtelen nagy családba került. A négy Bózsa testvér közül Jolán korán meghalt tüdővészben, egy kis árvája maradt. Vilma férje fogságba került, Lidus férje elesett a II. világháborúban és ott is maradt egy gyermek. Édesanyáméknak három gyermekük született: én 1941-ben, Izabella húgom 1942-ben, Sándor öcsém 1947-ben. A Bózsa nagypapa 1943-ban agyvérzésben meghalt. A nagyanyám, özvegy Bózsa Sándorné, Szabó Lídia mai eszemmel felfoghatatlan erővel összefogta az egész családot, mint egy tyúkanyó, ő főzött rájuk, és a dédivel, özvegy Szabó Károlyné Poór Klárával igazgatott, rendben tartott mindent. Az 5 unoka bőven adott munkát. Gazdálkodtak, lovat, tehenet, libát, kacsát, tyúkot, disznót tartottak. Amire a családnak szüksége volt, mind megtermelték. Arattak, szőlőt műveltek, krumplit, kukoricát, zöldségfélét termesztettek. Hetente 6 nagy kerek kenyeret sütöttek, meg ilyenkor mindig hatalmas adag lángost. Sokan voltunk, de nem éhezünk. Hetente háromszor tészta, háromszor főzelék volt az

ebéd, vasárnap került hús az asztalra. Még a fűszereket is megtermelték, nemigen kellett menni a boltba vásárolni. Az egyik kedvencem volt az orja-leves, amit disznótorkor főztek. Karajra szedték a csontot, kissé megfűstölték, liszttel bedörzsölve, megmosva igen finom húsleves lett belőle.

Édesanyám, édesapám, én, öcsém (Sándor) és húgom (Izabella)

Arácson akkor főleg reformátusok éltek, mi is református családból származtunk. A gyermekfelügyelet a dédi feladata volt, ő imával kelt és úgy feküdt is le, bennünket is vallásosan nevelt. Bölcsőben ringatott, mesélt, és dúdolgatva altatott. Minden evés előtt imádkoztunk, lefekvéskor pedig a Miatyánkot kellett elmondani.

Református templom és paplak
(Képeslap, Városi Helytörténeti Gyűjtemény)

A sok asszonyból és gyerekből álló nagy család fenntartása édesapámra hárult: a gazdálkodás mellett fuvarozásból élt. A rengeteg munka, a sok rászoruló éhes száj nemhogy magának való garasos-

kodóvá tette volna, de megsokszorozta a másokért érzett felelősségét. Télen fát fuvarozott ingyen a faluban élő, nélkülöző nagycsaládoknak, hogy ne fázzanak, a nagymama meg tejet tett a fa mellé. Ez az összetartás és szeretet jellemzője volt a mi kis falunknak, Arácsnak. Az emberek nemcsak jól megfértek, de barátságban, jóindulatban voltak egymással. Nagy közös kukoricahántások, tollfosztások voltak, utána mulatsággal. A nagymama igen jól főzött, főzőasszonyoknak hívták a lakodalmakba. Családom jó kedélyű volt, muzikális: a húgom hegedült, tangóharmonikázott, édesapám és a testvérei csodálatosan énekeltek, táncoltak. Mindenki szeretett hozzánk jönni. Mikor Lidus újra férjhez ment és Csopakra került, akkor sem szakadt szét a család. Télen gyalog vagy lovas szánnal mentünk a disznótorokra. Istenem, mekkora élmény volt, mikor a csilingelő nagy lovas szán után kötötték a gyerekszánokat és úgy vágtaztak a lovak a mostani 71-es úton a nagy hóesésben! (Akkor még alig jártak autók, pláne télen.) Néha felborult a kis szán, akkor összeszedtek bennünket, volt nagy sikongatás, nevetés!

A karácsony szintén nagy családi ünnep volt, ilyenkor a legfinomabb ételek kerültek az asztalra: húsleves, töltött káposzta, libasült, rántott hús, rétes, bejgli! A lakodalmakat szinte az egész falu együtt ünnepelte, hiszen a nagycsaládokhoz hozzátartozott a kiterjedt rokonság, meg a sok jóbarát, kedves ismerős. A kultúrházban felállított üstben főzték a tyúklevest, a falu hentesénél borjút vagy disznót vágtak, a házaknál sütötték a süteményeket, kalácsot, kuglófot, rétest.

Csodálatos emlékeket őrzök a faluról, gyerekkoromról. Nagy-nagy szeretettel gondolok vissza a dédire, a nagyszülőkre, szüleimre, a közelebbi és távolabbi ősökre. Tőlük csak szeretetet kaptam. Áldja meg a Jóisten őket haló poraikban is!

JÁNOSIK ZSUZSA (1940. szeptember 26.)

Leginkább a szegénység áldásait tudom feleleveníteni. Édesanyám főztje nem azért emlékezetes, mert olyan finom volt, hanem mert olyan nagyon szerény ételeket főzhetett, ha egyáltalán volt rá ideje.

1940-ben születtem, az én generációm élete a háborúval kezdődött, az ötvenes évek diktatúrájával folytatódott: nyomor, bombázás, menekülés, beszolgáltatások – ugye nem kell folytatni?

Elhízás, túlsúly nem volt. Betegség az igen. Sok ezer férfi betegen tért haza a harcterek iszonyatából, sok százezer a hadifogságból. Akik megnyo-

morodva túléltek a lágereket és haza jöhettek, hetekig csalánon tartották fenn magukat. Nekik most mondhatom, hogy milyen egészséges, értékes a csalán, köszönik, de elégük volt belőle!

Mi itt Arácson a körülményekhez képest még elég jól éltünk az ostrom alatt. A szüleim Veszprémben laktak ugyan, de minket ide menekítettek a Breila nagyszülőkhöz, a katolikus templommal szembeni kis házba, ahol Aczél Józsi bácsi szíjgyártó műhelye is volt. Édesanyám itt született és itt is lakott 7 testvérével együtt a „nádfedeles, szoba-konyhas palotában”, innen repültek ki mindnyájan. A légiriadókra emlékszem, rohantunk ki a hegybe, a pincékbe. Hogy az asszonyok mivel, hogyan tudtak bennünket etetni, az rejtély előttem. Mindig varázsoltak valami ennivalót: krumpli, bab lehetett, talán néha valami gyümölcs, és igen, emlékszem, néha kaptunk mi gyerekek az unokatestvéreimmel mindegyikünk egy-egy szem kockacukrot vagy ugyanakkora krumplicukrot. Ugye milyen egészségesen éltünk? És nem értékeltük mi balgák, bizony nem!

Arácsi utcarészlet 1920 körül
(Képeslap, Városi Helytörténeti Gyűjtemény)

A háború után aztán nagyon fölvitte az Isten a dolgunkat. Már főzelékekre is emlékszem, fölséges zöldbabra, a nagymama jó sűrű rántással főzte, hogy sok legyen, pici cukorral, ecettel, fokhagymával, petrezselyemmel – ez volt vasárnap. Máig is így főzöm.

Na és a pótkávé! Ha reggel kikecmeregtünk a szalmazsák öbléből a konyhában a sparhelten már zubogott-illatozott a Frank kávé. Le kellett szedni a habját, egy kevés tejjel ittuk, azt Majoréktól hordtuk a Patócs kocsmá mellől. Cukor talán nem is került a kávéba, egy szelet kenyér járt hozzá – ez volt a reggeli jobb napokon, mert a fizetésnap előttieken már csak tea főtt, apróbojtorján, a nagymama

szedte a Koloskában (most én is szedem). Úgy rémlik, májusi teának nevezték.

A Patócs vendéglő
(Képeslap, Tóth-Baranyi Antal gyűjteménye, Siófok)

Reggeli után nagymamával meg Térceli nénivel egy kiskocsit húzva indultunk a Koloskába. Szedni kellett a száraz fát – az egész falu szedte – nagy területeket kellett átvizsgálni, hogy a kiskocsi megteljen. Drága őrangyalaim kerestek egy hosszú póznát, azzal feltettek egy piros kendőt a legmagasabb fára, ez volt a jel. „Addig mehetsz Zsuzsika, amíg ezt látod” – és szétszéledtünk. De lakoma is járt ám a munkához! Ha elfáradtunk és leültünk, nagymama elővett egy kockás konyharuhát, benne három kifli volt és három szelet abból a csodás kókuszos tekercsből, amit a Hangya Szövetkezeti Boltban lehetett kapni és nagymama fizetés napján mindig vett belőle tíz dekát, mert nem bírt magával. Ez volt az erdei kirándulás fénypontja és a jutalom a kocsi húzásért: fél centi vastag és két centi széles fehéres-barnás tekercs. Non plus ultra! A kulináris élvezethez zene is járt. Nem is földi zene volt az, lágy hangok égisz melódiája: a Koloska csárda lépcsőjén öreg bácsi ült és hárfázott. El tudja azt ma valaki képzelni, hogy milyen lehet a hárfa hangja az erdőben? Gertner Miklósnak hívták a zenészt – tudtam meg már felnőtt fejjel – és lehetett akkor talán 30-40 éves, nekem mégis aggasztánnak látszott.

Veszprémben jártam iskolába. Tanultam és minden nap főztem. Édesanyám olyan fáradt volt este mire hazaértünk a fodrászüzletből ahol dolgozott, és ahol munka után még együtt kitakarítottunk, hogy csak lerogyott. „Ha adsz enni eszem, ha nem, nem eszem” – mondta. Rájöttem, hogy nekem kell valamit főznöm, hogy szegényt megetessem.

Nem volt nehéz: krumpli volt és káposzta, főzelékek: borsó, spenót, kelkáposzta, édeskáposzta paradicsomosan – ezt pulyutykának neveztük – és ez ünnepi eledel volt. Egyszerű hétköznapi lisztes terc volt vagy darás tészta. A sparhelt platniján le-sült egy kicsit, ez a része volt a legfinomabb, mindenki erre pályázott. Húst nem ettünk, nem is telt rá, de kapni se lehetett. A hentesbolt elé már hajnalban kiültek egy kisszékre az asszonyok, vagy esetleg már este és ott is aludtak. A kenyér jegyre ment, vaját csak az látott, aki a tejgyárban dolgozott. Csokoládét nem ismertünk, narancsot 1960-ban láttam először Pesten. Akkor hát szegények voltunk régen? Én nem így érzem, sőt ma sem érzem szegénynek magam. Ha begyűjtök az ütöttkopott arácsi kis házam konyhácskájában a rozoga vaskályhába, duruzsol a tűz, finom füstszag ter-jeng, párolom a káposztát, sül a krumpli, a pompás illatok visszarepítenek a múltba és mélységes hálát érzek mindazért, amit drága eleink mérhetetlen küzdelem árán ránk hagytak.

SZALAY GÁBORNÉ

Édesapám az I. világháború alatt rengeteget éhezett és akkor megfogadta: ha családja lesz, soha nem engedi, hogy éhezzenek. Ezt a fogadalmát be is tartotta, mert nálunk soha nem volt üres az éléskamra.

Anyám édesapja vincellér volt, nagyon jól értett a szőlőműveléshez és a bor kezeléséhez. Édesanyja a ház körüli teendőket látta el, nevelte az öt gyermeket, minden zöldséget, fűszerféléket, gyümölcsöt megtermelt, ami a háztartáshoz kellett. Tiszteességesen felnevelték a gyerekeket, noha nagypapám 4 évig volt katona az I. világháborúban. Bejárta Albániát, Szerbiát, Görögországot és akkor volt itthon szabadságon, amikor maláriát kapott. Mivel édesanyám volt a legidősebb, neki kellett legtöbbet segítenie a nagymamának.

Édesapám veszprémi születésű, ők hatan voltak testvérek. Legidősebb bátyja a Kárpátokban veszett el az I. világháborúban, apja a veszprémi múzeum építésénél 1916-ban leesett az állásról és azonnal meghalt. Testvéreinek felnevelése, taníttatása döntően reá hárult.

A legfontosabb, amit tőlük láttam, az a szülők iránti mélységes tisztelet, szeretet és megbecsülés. Életükhöz, mindennapjaikhoz hozzátartozott az Istenhit, a hazaszeretet, az otthon szeretete.

A szüleim nagyon sokat dolgoztak. Apám, mint okleveles képesített kőműves mester a család meg-

élhetéséről gondoskodott. Anyám a háztartást vezette, a négy gyermeket nevelte. A koloskai föld adta a burgonyát, babot, tököt, répát, mákot, kukoricát. A „káposztáskertben” megtermett a paprika, paradicsom, zöldbab, zeller, kalarábé, sárgarépa, retek, de még a mentholtea is. A gyümölcsösben volt alma, körte, málna, eper, szilva, a szőlőben sárga- és őszibarack, cseresznye, meggy. A szőlősorokban zöldborsó, petrezselyem, vöröshagyma, fokhagyma. Mindig volt anyakocánk – sok kismalaccal -, libánk, tyúkunk, csirkénk.

A széken nagyanyám, Tamás Vendelné, körülötte állnak: édesanyám (Tamás Mária) és nagybátyáim

Nagyon szerettük a savanyúkáposztát, ehhez a káposztát a vámosi Takács bácsitól vettük. Ez a munka mindig nagy esemény volt nekünk, gyerekeknek: a szomszédasszonyok segítettek szeletelni. A külön káposztás hordót nagyapám tiszte volt megtönni, anyámé a fűszerezés: sóval, birsalmával, babérlevéllel, fekete egész borssal, köménnyel, piros hegyes paprikával. Az egésznek a tetejére fehér vászon ruha került, erre jött a nyomófa és egy nagy kő. Ha elkezdett forni, meg kellett mosni a követ, a deszkát, a fehér ruhát, csak utána lehetett visszarakni.

A posta és a Népház (1940 körül)
(Képeslap, Városi Helytörténeti Gyűjtemény)

Ami nem termett meg otthon, azt az arácsi Hanygából vásároltuk.

Anyám minden nap főzött. Arácsi szokás szerint hétfő-szerda-pénteken tésztát, kedd-csütörtök-szombaton főzeléket. A vasárnapi nagy, közös családi ebédek, az azokat követő beszélgetések felejthetetlen szép emlékeim.

Édesanyám hetente 5-6 kenyeret sütött, és kis pompost is ilyenkor, amit néha szilvalekvárral töltött meg. Voltak szegény, rokkant emberek a környéken, természetes volt, hogy egy-egy tányér étel nekik is jutott.

Nagyon vártuk mindig a szüretet meg a disznóvágást. A disznótör napján nagyon korán keltünk. Az ölésnél soha nem voltam ott, bent voltam a legbelső szobában, de még a fületem is befogtam, nem bírtam hallgatni a disznó sírását. Csak a perzselés-kor mentem ki. A perzselő egy henger alakú, a végén összeszűkülő szerkezet volt, olyan, mint egy nagy hurkatöltő. A tetején egy kis ajtó volt, ott rakták bele a vékonyra vágott fát. Az oldalán egy kis kerék, ezzel szították a tüzet. Két napon át tartott, míg mindent feldolgoztak.

Nagyanyám testvére, Zsófi néni sütötte a zsírt – ehhez nagy szakértelem kellett. Édesanyám a maradék zsírokból főzte a szappant egy üstben, lúgkővel. Pontosan nem tudom, hogy csinálta, mert a közelébe sem engedtek. Azt tudom, hogy amikor készen volt, vékony dróttal vágták darabokra. Pátyolat tisztára lehetett vele mosni!

Nagyon szép gyerekkorom volt. Aztán a II. világháború tragédiái minket se kerültek el: 20 éves nővérem 1947-ben meghalt, a bujkálás alatt megfázott, tüdőbajt kapott. Apám csodával határos módon szerzett Streptomycint, de már késő volt. Igaz, két arácsi lány életét megmentette, akiknek szüleim odaajándékozták. Bátyám külföldre távozása, apám hirtelen halála teljesen megváltoztatta az életünket. Tizennégy évesen felnőttem. Édesanyámmal és nagyapámmal hárman maradtunk és bizony nagyon nehéz évek következtek. Gyermekkori nagy álmom, hogy orvos legyek, szertefoszlott. Nagyapám túl a nyolcvanon, anyám súlyos szívbeteg - kenyérkereset után kellett nézni. Én lettem a család-fenntartó.

De hát elmúltak ezek az évek is, újra jöttek könnyebbek, nehezebbek, mint mindenkinek.

Édesanyám főztjének ízét máig érzem a számban, receptjeit egy kis füzetben őrzöm. Ezek közül választottam most kettőt.

Az 50-es évek elején: én, édesanyám, nővérem és sógorom

Vadas

A marhafelsált féltenyérsnyi darabokra felszeletem. Egy fej vöröshagymát apró kockára vágok

és üvegesre párolom. A tűzről levéve egy kávéskánálnyi paprikát szórok rá, összekeverem és rára-
kom a hússzeleteket. Visszatéve a tűzre felöntöm
annyi vízzel, hogy ellepje. Teszek hozzá 10-12
szem egész borsot, 1 babérlevelet, ízlés szerint só-
zom és lassan főzöm. Amikor a hús félpuha, egy
vastag, nagy sárgarépat belekarikázok. Mikor a hús
puhára főtt, 2 deci tejfellel, kis mustárral simára ke-
verem, felforralom. (A húst többször fel kell önteni
vízzel, nehogy leégjen!)

Zsemlegombóc

2-3 zsemlet vízben megáztatok, jól kicsavarom
és egy lábasba teszem. Annyi lisztet szórok rá,
mintha galuskát készítenék. Ráütök 2 egész tojást,
sózom, borsozom, adok hozzá egy kis vegetát és
vágott petrezselyem zöldet. Jól összedolgozom, lo-
bogó forró vízbe evőkanállal beleszagatom. Ha
megfőtt, egy kis olajra szedem rá és úgy tálalom.

Disznótoros leves

Egy fazék vízbe rakom a kockára vágott disznó-
húst, sárgarépat, zellert, fehérrepat. Fűszerezem
sóval, törött borssal, őrölt köménnyel, majoranná-
val, vegetával. Ha a hús már majdnem megfőtt,
kockára vágott májat teszek hozzá. Hagymával, pi-
rospaprikával egy kis rántást készítek, a leveshez
öntöm, jól összeforralom. Pirított zsemlekockával
tálalom. Ha valaki savanykásan szereti, egy kis
ecetet is tehet bele.

Az „ízélítő” visszaemlékezések talán kedvet ad-
nak másoknak is arra, hogy írásban vagy szóban
elmondják emlékeiket a régi hétköznapiokról le-
gyen az Arács, a Siske avagy a mai Balatonfüred
bármely része.

Házunk előtt, 1956 nyarán. Édesapám, édesanyám, nővérem anyósa, állunk: én hegedűvel és nővérem

TILESCH NÁNDOR

A CSETE CSALÁD

A HATÁGÚ CSALÁDFA TÖRTÉNETE

Amikor a Füredi Histrória 2006. évfolyam 13. számában vitéz Vörös Tiborról, barátomról és zenésztársamról, életének egy rövid szakaszáról írtam, arra gondoltam, hogy családjáról, a Csete-családról is kellene írnom. A Csete-család sok szállal kötődött Balatonfüredhez.

Vörös Tibor barátom édesanyja Györgyfalvi Csete Ida volt.

A család történetét az apával, dr. Csete Antallal kezdem.

Feleségével, Etelkával, négy gyermeket neveltek fel. A gyermekek: (györgyfalvi) Csete Ida, húga (györgyfalvi) Csete Mária, akit a fürediek csak Mérinek (Marynek) ismertek, s két fiú: Antal és István.

Dr. Csete Antalról (Igal, 1858. január 4. – Balatonfüred, 1954. november 13.) Zákonyi Ferenc Balatonfüred című könyvében az alábbiakat írja: „Csete Antal ügyvéd (veszprémi tiszti főügyész)¹, aki tízéves korában járt először Füreden, majd 75 éven át minden nyáron megfordult itt. Füred legrégebbi és legjobban kitartó vendégei közé sorolták. Ő volt az első, aki Fürednek Arács felőli részén vilálat építtetett a szőlőjében.” Balatonfüred egyik fénykora esett Csete Antal fiatalságának idejére.²

Ugyancsak Zákonyi Ferenc szerint 1905 augusztusában Halbig Ciprián tihanyi apát³ üdvözlí az új fürdőbizottságot, amelynek most már tagjai voltak a fürdővendégeken kívül a helybeli nyaralótulajdonosok is. A villatulajdonosok közül dr. Csete Antalt is beválasztották⁴, aki tevékenyen részt vett Balatonfüred közügyeinek intézésében is.

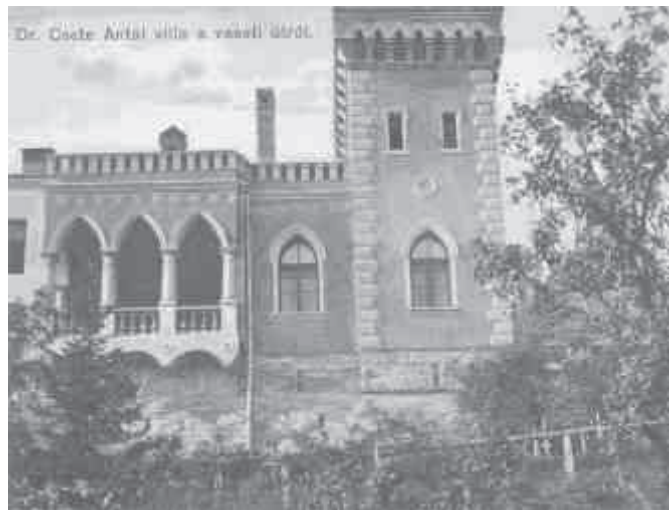
Az elkövetkező években (1906–1908) számos javaslata volt a közművek korszerűsítésére: „... kifogásolta a nagy reklámot, amit Füred kap. A költségeket fordítsák inkább a vízvezeték bővítésére, utcák, terek, sétányok öntözésére – indítványozza ... Nyomatékosan kéri a villanyvilágítás és a vízvezeték bevezetését a fürdőtelep egész területére.” A fürdőbizottság felkéri dr. Csete Antalt a vízórák beszerzésére Veszprém városától, valamint, hogy szerezzen be tájékoztatókat arra vonatkozóan, hogyan lehetne a Koloska-, a Kéki- és a Siske forrásokat felhasználni a vízvezeték számára.⁵

„Az 1909. augusztus 2-án tartott gyűlésen ... dr. Csete ismét számos javaslattal állt elő. A július 8-

án megnyílt Balaton-parti vasúttal kapcsolatban elmondja, hogy az arácsi állomáson is annyi utas száll ki, mint Füreden. Kéri, ott is álljon meg tehát a gyorsvonat. A Veszprém – Füred útvonalon legyen menettérti jegy. Az útipoggyász ne csak Budapesten, hanem minden állomáson feladható legyen Balatonfüredre. Győrből Füredre legyen közvetlen kocsí, ne kelljen kétszer – Veszprém-külsőn és Alsóörsön átszállni. Járjon el ebben az ügyben egy küldöttség a kereskedelemügyi miniszternél. Egy másik küldöttség pedig keresse fel a földművelésügyi minisztert a vízvezeték és a csatornázás tervének díjmentes elkészíttetésére.

Dr. Csete vállalja ezen küldöttségek vezetését. Végül javasolta, hogy a villanyvilágításra kérjenek a nagykanizsai Lingert londoni cégtől árajánlatot.”⁶

Dr. Csete Antal ügyvéd jómódú ember volt. Két ingatlan is volt nevén Veszprémben, egyik villája a Szent Imre-tér (Rákóczi tér) 19. sz. alatt, másik a Kertalja-utca 2. sz. alatt szerepel.⁷

A Csete-villa Veszprémben a Rákóczi-tér 19. sz. alatt. (Az EKMK Helytörténeti Gyűjtemény tulajdona, Veszprém.)

Birtoka volt Küngösön, s nyaralója Balatonfüreden.

Balatonfüredi villája a mai Táncsics Mihály utcában volt (14. sz.), a villát elbontották, helyén ma egy 12 szobás panzió áll.

Az arácsi Csete-villa (1914)

Az egykori öreg fa a Táncsics Mihály utcában

A ház elé Csete Antal egy fenyőfát ültetett, amelynek érdekessége, hogy egy töből hat ága nőtt, s hat különálló fává terebélyesedett. Dr. Csete Antal „családfának” nevezte: saját magáról, feleségéről: Etelkáról és négy gyermekéről: Idáról, Máriáról, Istvánról és Antalról. A fát a ma arra sétáló üdülők, kirándulók is megcsodálhatják.* Havas Erzsébet tanárnő javaslatára a fát védetté nyilvánították.⁸

Az öreg fa a múltunkat jeképezi, a gyökereket nem szabad elszakítanunk. *(A fát a közelmúltban kivágták, csak szétágazó töve látható... A szerk.)*

Dr. Csete Antalnak két fia volt: István és Antal.

István Küngösön élt, ahol az apának, dr. Csete Antalnak birtoka volt. Egy lánya volt, Csete Zsuzsi. Ő volt az, aki a Táncsics utcai villa lebontásának hírére a Csete-család címerét a ház faláról levette.

Ifjabb Csete Antal: „Földbirtokos, tárcaíró. Veszprémben született, 1889. június 4-én. A jogot Pozsonyban és Kolozsvárott végezte. Ügyvédi vizsgálata előtt mint tartalékos tüzér zászlós a háborúba vonult s azt végig küzdötte. Mint főhadnagy több kitüntetéssel tért vissza. Azóta Küngösön gazdálkodott, majd Zalamegyében közigazgatási szolgálatba lépett s legutóbb szolgabíró lett.

*Számos, nagyrészt humoros tárcát írt főképpen a Veszprémi Hírlapba.*⁹

1930. szeptember 2-től 1936. május 1-ig Alsó-lendván, 1936. május 1-től 1938. május 11-ig Nagykanizsán volt szolgabíró.¹⁰

Ifjabb Csete Antalnak nem volt utóda, korán meghalt. Ez nagyon bántotta az idős Csete Antalt.

*(Ifj. Csete Antal életének egy időszakáról érdekes kultúrtörténeti-művészettörténeti adalékot olvashatunk Gáspár Ferenc írásában a Somogyi Múzeumok Közleményei 2002.évfolyam, a 237. és 239. oldalon.)*¹¹

Oskar Kokoschka: dr. Csete Antal tüzérhadnagy fekete kréta, zöldkréta nyomokkal, 430×302 mm

A lányok közül az idősebb Ida volt. Első férje a híres Haidekker kerítésgyáros volt, aki „hirtelen” halt meg. E házasságából született Tibor nevű fia. (Tibor 3 vagy 4 éves lehetett, amikor édesapja agyvérzésben meghalt.)

Második férje, Vörös Tibor katonatiszt volt, aki adoptálta és nevére vette Ida fiát, Tibort.

A kisebbik lány, györgyfalvi Csete Mária volt, akit a fürediek csak Mérinek (Marynek), többen „Cseteméri”-nek ismertek.

Csete Mária feleségül ment Hudacsek Emil sebészprofesszorhoz. Hudacsek Emil 1900-ban született, a SOTE-n szerzett orvosi vég bizonyítványt az 1923/24-es tanév végén.¹²

Két fiúk született: József és Iván. József orvos, Iván pap lett.

A háború alatt a Hudacsek-család a villa pincéjében bujkált, mivel Hudacsek Emil zsidó származású volt.

Hudacsek Emil 1953-ban meghalt, a két fiú 1956-ban Amerikába távozott.

(A későbbiekben hivatkozott dokumentum – lásd 13. számú jegyzet! - alapján csak 1957-ben távoztak Amerikába. József nem lett orvos, csak felvételizett az egyetemre! A szerk.)

Csete Mária egyedül maradt a füredi villában.

Amikor a politikai helyzet engedte, Mária többször is meglátogatta fiait Amerikában. Gyakran beszélgettem vele Vörös Tiboréknál, amikor látogatóban voltam, vagy éppen próbáltunk egy új slágert.

Csete Mária (Mary-Méri) kicsit különös, bohókás, de nagyon jóindulatú teremtmény volt. Sokszor mondta, hogy egyszer kint marad a fiainál Amerikában és üzletelni fog, amerikai milliomos asszony lesz belőle. Csak mosolyogtunk a tervein, hiszen Méri egyáltalán nem volt gyakorlatias, még egy villanykörtét sem tudott becsavarni ... ha valami apróbb javítani való volt a villában, mi segítettünk neki Tiborral.

Sajnos, egyik amerikai látogatása végzetes volt. Iván fia elvitte autózni, balesetet szenvedtek, s Méri a baleset következtében életét veszítette, Iván pedig hosszú ideig kómában feküdt. József fia hozatta haza Csete Máriát, s itt temették el az arácsi katolikus temetőben.

Feleségemmel felkutattuk a sírhelyet, meg is találtuk, csak a feliratot nem tudtuk értelmezni. A sírfeliraton ez állt:

*Dr. Csete Emil
Sebészprofesszor
(1900–1953)
Dr. Csete Emilné
Györgyfalvi Csete Mária
(1908–1981)*

A síremlék

(A kép Tilesch Nándor örököseinek tulajdona)

A fehér márvány sírkő felirata zavarba ejtett. Ki az a Csete Emil? Nyomozni kezdtünk. A „Csete Emilné” név alatt ott szerepel a lánykori név: Györgyfalvi Csete Mária. Róla sejtettük, hogy dr. Csete Antal ügyvéd Mária nevű lányáról lehet szó. De ki lehet Csete Emil? Tudtuk, hogy Csete Máriának volt egy Emil nevű férje, aki sebész volt. A rejtély, a sírfelirat megfejtésében megoldásában segítségünkre volt Vörös Tibor (Csete Ida fia) egyik lánya, Klári, aki gyakran tarózkodott Füreden a Vörös-villában. *(Az egykori Vörös-villa a Mikszáth Kálmán utca 20. sz. alatt található, erősen átépített formában. A szerk.)*

Dr. Csete Antal veszprémi főügyészt nagyon bántotta, hogy fiaitól nem született fiúutódja, s a Csete nevet nem viszi tovább senki. Úgy gondolta, ha kihal a név, kihal a család is. Hosszas rábeszéléssel, győzködéssel rávette vejét, Csete Mária férjét, hogy vegye fel a „Csete” nevet. Úgy gondolta, két probléma is megoldódik ezzel: az izraelita származású orvos a névváltoztatással „védett” lesz, másrészt a Csete-család sem marad névutód nélkül.

A két Hudacsek fiú, József és Iván már „Csete” néven távoztak 1957-ben Amerikába.

Csete Iván pap lett Forestburgh-ben, Csete József Manhattanben él.

„...Emigrálásukat megelőzően mindketten Szegeden laktak. Csete József nagyon szerette a zenét, különösen az amerikai jazzt. Kiváló kajakos és úszó volt. 1967-ben a Pán-amerikai Játékokon aranyérmet nyert a kétpár-evezős kajakversenyen, háromszor lett észak-amerikai bajnok. Jelenleg zeneszerző és profi zenész.

A Csete-család nagyon vallásos volt. Iván orvos szeretett volna lenni, s bár kiváló tanuló volt, mégsem vették fel az egyetemre, mert az egyetemi felvételin meglátták a nyakában az arany keresztet. Kereskedelmi középiskolát végzett, az orvosi hivatásról szőtt tervei csak álmok maradtak. A Fordham Egyetemen politika-tudományi tanulmányokat folytatott. Egy párizsi útja alkalmával, meghatározó élmények hatására tért vissza a valláshoz, s lett pap.”¹³

A rejtély tehát megoldódott. A balatonarácsi temetőben a nevét megváltoztató Hudacsek Emil sebész professzor és felesége, Csete Mária fekszik.

Méri halála után unokaöccse, Vörös Tibor intézte a hagyatékkal kapcsolatos ügyeket.

Nem tudom, hogy Csete Józsefnek vagy Iván-nak lettek-e fiúgyermekei, mert Méri mindig csak az „amerikai unokák”-ról mesélt.

Dr. Csete Antal ügyvéd haláláig Küngösön, István fiánál és Zsuzsi unokájánál élt. 1954-ben halt meg.

Ugyancsak Vörös Tibor lányától, Kláritól tudtam meg, hogy Csete István Küngös díszpolgára volt, s 101 éves korában halt meg.

A család ezen ágáról többet nem tudok. Telefonon érdeklődtem felőlük, eredménytelenül ...

A történelem viharai szétszórták a Csete-családot. Azokat az embereket, akik valamikor itt éltek boldogan (vagy boldogtalanul?) Balatonfüreden, a Táncsics Mihály utcai villájukban. Itt játszottak, talán itt voltak szerelmesek is. A háború alatt itt bujkáltak, féltek, talán éheztek, szenvedtek. Itt nőültek, gyermekeket nemzettek, itt temetkeztek és merültek a feledés homályába ...

Ezért írtam le róluk ezt a pár sort, hogy aki halott róluk, vagy ismerte őket, emlékezzen rájuk és gondolkodjon el: hogy múlik el a világ dicsősége, hogy múlnak el családok, emberek.

Hogy múlik el minden, ami szép, ami jó, ami rossz vagy silány; hogy cserélődnek az emberek, dőlnek össze, tűnnek el házak, otthonok ...

Minden változik és minden elmúlik ...

Talán lesz valaki, aki egy szál virágot visz egy elfeledett sírra, az arácsi temetőbe ...

Tilesch Nándor
Balatonfüred, 2010. március 8.

(Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Sárköziné Sárovits Hajnalka)

Köszönetet mondunk Szabóné Vörös Györgyi, Csiszár Miklós (Veszprém) és Németh Ákosné (Balatonfüred) helytörténészeknek, valamint Mérszáros Zoltánnak (Balatonfüred, Polgármesteri Hivatal) a források felkutatásában nyújtott segítségért.

Irodalom:

1. Balatonfüred : adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig / Zákonyi Ferenc. – Veszprém, 1988.
2. A bencés-rend, mint fürdőtulajdonos az 1860-70-es években / Katona Csaba = In: Egyháztörténeti Szemle, 2000. 1 évf. 2.szám
3. Múltidéző / Szerk Csiszár Miklósné . – Veszprém : Eötvös Károly Megyei Könyvtár, 1999.
2. Somogyi Múzeumok Közleményei, Kaposvár : 2002. évfolyam
5. Gy. Lovassy Klára: Házzól házra... In : Tér – Mozaik : fejezetek az Óváros tér történetéből / Szerk. Praznovszky

Mihály. – Veszprém, 2002. – (Veszprém Városi Füzetek 6.)

6. Veszprém rendezett tanácsú város házjegyzéke. Veszprém 1926. / Öszeáll. Lichtneckert András.
7. Veszprém város az irodalomban és a művészetben / Sziklay János . – Veszprém : Óvári Ferenc, 1931.

Jegyzetek:

1. Veszprém város az irodalomban és a művészetben / Sziklay János. – Veszprém: Óvári Ferenc, 1931. – 225. oldal
- „Csete Antal. Ügyvéd. Csete Antal kanonok unokaöccse. Igalon született 1857-ben. Középiskoláit Veszprémben, Győrött és Nagyszombatban végezte. A jogot Pozsonyban hallgatta, 1881-ben a budapesti egyetemen doktorrá avatták, 1883-ban ügyvédi oklevelet nyert. 1928-ig működött Veszprémben, mint ügyvéd. Vármegyei és városi t. ügyési címmel kitüntetve, 1901-ben városi főügyésszé választották. Tevékeny tagja volt mind a vármegyei törvényhatósági bizottságnak, mind a városi képviselőtestületnek. 1928-ban Budapestre költözött. Sok érdemé a székesfehérvári ügyvédi kamara is elismerte s 1913 óta több cikluson át választotta meg elnökhelyettesnek. Több jogi és közigazgatási kérdésekkel foglalkozó cikket is írt a veszprémi lapokon kívül a Budapesti Hírlapba is.,,
- Dr. Csete Antal – az Eötvös Károly Megyei Könyvtár Helytörténeti Gyűjteményének anyagából (Adatgyűjtő: Szabóné Vörös Györgyi helytörténész): Tiszti főügyész = Veszprémvármegyei naptár az 1910-iki szököévre tiszti címtárral. Veszprém, 1909. p.86. (Veszprém. Rendezett tanácsú város. ... Városi tisztviselők)...,
- Veszprém. Rendezett tanácsú város. ... A városi tanács. ...Tagok: Dr. Csete Antal, ... = U. o. p. 87.,
- A veszprémi kir. törvényszék területén működő ügyvédek. Veszprémben:...Dr. Csete Antal,... = A Veszprémvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület naptára az 1915-iki közönséges évre. Veszprém, 1914. p. 68.
- Veszprém város tisztviselőinek és a kezelőszemélyzetének név és rangsora. ...főügyész dr. Csete Antal,... = U. o. p. 72.
- A vármegye területén működő bizottságok. ... 5. Központi választmány. ...Tagok: ... dr. Csete Antal. = Veszprémvármegyei naptár az 1916-iki szököévre tiszti címtárral. Veszprém, 1915. Címtári rész p. 3.
- Vármegyei közegészségügyi bizottság: ...Tagok: ...dr. Csete Antal, ... = Veszprémvármegyei naptár az 1916-iki szököévre tiszti címtárral. Veszprém, 1915. Címtári rész p. 4.
- Vármegyei törvényhatósági bizottságának tagjai. a.) Virilisek. (Legtöbb adót fizetők.) dr. Csete Antal ügyvéd Veszprém. ... = Veszprémvármegyei naptár az 1916-iki szököévre tiszti címtárral. Veszprém, 1915. Címtári rész p. 5.
- Veszprém. Rendezett tanácsú város. ... Városi tisztviselők ...Tiszti főügyész: dr. Csete Antal. = Veszprémvármegyei naptár az 1916-iki szököévre tiszti címtárral. Veszprém, 1915. Címtári rész p. 16.
- A városi tanács. ... Tagok: ...Csete Antal dr., ...Virilisek: ...Csete Antal dr., ... Szavazattal bíró tisztviselők: ... dr. Csete Antal, ... = Veszprémvármegyei naptár az 1916-iki szököévre tiszti címtárral. Veszprém, 1915. Címtári rész p. 16-17.

- Továbbá szerepel a neve még ugyanitt a Vívezetési és világítási bizottságban, a Vasuti bizottságban, Közigazgatási bizottságban, Gazdasági bizottságban, Építészeti és szépművészeti bizottságban, Pénzügyi bizottságban, Ovodai bizottságban, Jogügyi bizottságban, Iparostanonciskolai bizottságban, Szegényházi bizottságban, Fogyasztási és egyéb adóügyi bizottságban, Villamos ellenőrző bizottságban, Egészségügyi bizottságban, Állandó választmányban, Nyugdíjválasztmányban, Mezőgazdasági bizottságban.
2. Balatonfüred: Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig / Zákonyi Ferenc. – Veszprém, 1988. 801. old.
 3. 1894-től 1927-ig töltötte be ezt a tisztséget. (Katona Csaba: A bencés-rend, mint fürdőtulajdonos az 1860-70-es években. = In: Egyháztörténeti Szemle, 2000. 1 évf. 2. szám.)
 4. Balatonfüred: Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig / Zákonyi Ferenc. – Veszprém, 1988., 234. old.
 5. Ua. 236. old.
 6. Ua. 237. old.
 7. Veszprém rendezett tanácsú város házjegyzéke. Veszprém 1926. / Öszeáll. Lichtneckert András. - Csete András házai a 42. és 1844. helyrajzi szám alatt.
- Lásd még: Gy. Lovassy Klára : Házról házra... In : Tér – Mozgások : fejezetek az Óváros tér történetéből / Szerk. Praznovszky Mihály. – Veszprém, 2002. – (Veszprém Városi Füzetek 6.) . - 36. old.
- Megjegyzés: A Veszprém megyei város háztulajdonosok névjegyzéke [1940-1943] -ban Kertalja-utca 2. sz. alatt szerepel Csete Antal neve Roméipület bejegyzéssel. Ugyanitt a Szent Imre-tér (Rákóczi tér) 19. sz. alatt Abelesz István és Társa szerepel tulajdonosként = az Eötvös Károly Megyei Könyvtár Helytörténeti Gyűjteményének anyagából.
8. Balatonfüred Város Önkormányzata Képviselőtestületének 18/2006. (V. 26.) számú rendelete a helyi jelentőségű faegyedek/facsoportok, fával borított területek védelméről – 1. számú melléklet : „A védetté nyilvánítás célja: F4 feketefenyő csoport: A különleges elágazódású, botanikai és esztétikai értéket képviselő fák védelme”
 - A védetté nyilvánításhoz Veöreös György erdőmérnök írt szakvéleményt 2005-ben „Balatonfüredi egyes fák, facsoportok és fával borított területek helyi védetté nyilvánításával kapcsolatos javaslat” címmel.”
 9. Csete Antal, ifjabb életéről: Veszprém város az irodalomban és a művészetben / Sziklay János. – Veszprém: Óvári Ferenc, 1931. – 188. oldal
 10. <http://www.zml.hu/adatbazisok/archontologia> - Zala Megyei Levéltár: A megyei és járási tisztségviselők, ill. Tisztviselők szolgálati idejének adatbázisa 1138–2004.
 11. Gáspár Ferenc: Kiűzve a tudatból, elzárva a lélek mélyére Rippl-Rónai és Oskar Kokoschka különleges kapcsolata. = In : Somogyi Múzeumok Közleményei, 2002. évfolyam, 237. és 239. oldal.
- Gáspár Ferenc írása említi ifjabb Csete Antalt:
- Rippl-Rónai József és Oskar Kokoschka 1916-ban az olasz fronton ismerkedett meg egymással, ahol a 15. hadtest főhadiszállásán, illetve egy magyar ezrednél több hetet töltöttek el egymás társaságában.
- Kokoschka 1916. július 16. és augusztus 22. között 15 levelet írt a frontról. Rippl-ről a már idézett kettőn kívül a későbbiekben nem esik szó. Pedig dokumentálhatóan együtt vannak továbbra is.
- A magyar festő háromszor rajzolja le Kokoschkát : Seloban a kávéházban, amint egy társával iszogat, majd azon az 5/50-es tűzvédelmi ütegálláson, ahol mindketten alkottak. Szerencsénkre ezek a művek ismertek, ugyanúgy mint azok a fényképek, amelyek a két művészt egymás társaságában örökítik meg.
- Az egyik fénykép készítőjét, Csete Antal tűzérhadnagyot, aki a két festőről együttes fényképet készített, Kokoschka lerajzolta. Ez a rajz – mai tudásunk szerint – az olasz fronton készült alkotásai sorában az egyetlen portré. /A fénykép megjelent: Érdekes Újság IV. 1916. 39. /
- Artillerieleutnant Dr. Iur. Anton Csete von Falva. 430x302 mm. Fekete kréta, zöldkréta nyomokkal. Papír, kartonra ragasztva. Magántulajdon. Anton Weidinger szíves segítségével.
- Annak ellenére, hogy úgy vélem megállapításaim, következtetésem szilárd pillérek – dokumentumokon és az emberi lélek rejtelmének ismerőjén, a pszichológia tudományán – nyugszanak, okfejtésemet romba dönthetné, ha előkerülne az a vázlatfüzet, amelyről a már bemutatott Csete Antaltól készült portré lábjegyzetében beszél Alfred Weidinger.
- A villeneuve-i hagyatékban, a festő özvegyének tulajdonában van Kokoschkának egy, július 28-án keltezett, szüleihez írott levele, amely levelezésének gyűjteményében nem szerepel. Ebben arról olvashatunk, hogy vázlatfüzete már több magas rangú katonatiszt portréját tartalmazza. Ez a vázlatfüzet az életmű katalógus előkészítő munkálatai során elvégzett kiterjedt kutatást követően sem volt fellelhető, mégis piciny rést nyitva hagy egy halovány reménység számára: talán Rippl is az ábrázoltak között lehet. Őszinte örömmre szolgálna, ha ennek okán helyesbítésre kényszerülnék
- Rippl 1917-ben az Ernst Múzeumban tudomásunk szerint bemutatta – az egy Kokoschka portré kivételével – valamennyi, az előző évben az olasz fronton készült alkotását.
- Falra került 40 mű, de a kiállított alkotások száma valamivel több lehetett ennél, mert vitrinben is elhelyezésre kerültek további – feltehetően kisméretű – rajzok, amire a szolidan megállapított eladási áraikból következtethetünk. A katalógus ezeket külön nem is részletezte. A tárlaton valamennyi alkotás megvásárolható volt, így az erre az időre már a Schmidek gyűjteménybe került rejtélyes Kokoschka portrét talán ezért nem szerepeltette.
- Rippl-Rónai József újabb rajzai és festményei. Az Ernst Múzeum Kiállítása XXV. Budapest 1917. Katalógus.”
12. SOTE végbizonyítványok 182/1923-24. – In: www.leveltar.sote.hu : Végbizonyítványok névmutatója 1907–1952.
 13. Csete Ivánról és Csete Józsefről: <http://hungaria.org/articles.php?id=1583>
- Old friends reunite riverreporter.com makes the connection / By RICHARD A. ROSS

LICHTNECKERT ANDRÁS

A REFORMKORI FÜRDŐTELEP FEJLESZTÉSE ÉCSY LÁSZLÓ FÜRDŐFELÜGYELŐSÉGÉNEK ELSŐ SZAKASZÁBAN (1835–1852)

Écsy László

Arács Fürednek mintegy vendégfogadója – írta Oláh János pécselyi református lelkész 1834-ben, s közel két évszázaddal később hozzátehetjük: Arács Fürednek mintegy a temetője is.¹ Itt található Écsy Lászlónak (1807–1895) és hitvesének, az 1840-ben 22 évesen elhunyt Nagy Ludovikának a sírja. Eötvös Károly a Balatoni utazásban nem Nagy Ludovikának, hanem Écsy László második feleségének, Alfonzo Jozefának a megtebodyodását öröközte meg. Écsyt Arácshoz kötötte a Szeretetházban hosszú ideig viselt igazgatótanácsi elnöksége, egy időben Jókai Mórral együtt betöltött társelnöksége.

Écsy balatonfüredi fürdőfelügyelősége (1835–1867) és fürdőigazgatósága (1867–1889) alatt naplót vezetett, amelyben 1888. szeptember 29-én így emlékezett vissza Füredre érkezésére: „*Ma 54 esztendeje, hogy Szentmártonbul Füredre jöttem, itt azonban szállást nem kaptam, mely leégve volt, csak egyedül az úgynevezett Ófürdőház volt lakható, a többi épületekben a mesteremberek dolgoztak, s így kéntelen voltam Tihanyba menni, hol Melegh kasznár úrnál kaptam lakást.*”²

A savanyúkútnál 1836-ban elhelyezett és négy éven át vezetett panaszkönyv elején a fürdővendé-

gek köszönetet mondtak Kovács Tamás pannonthalmi főapátnak az 1834. évi tűzvészben leégett fürdőtelep újjáépítéséért. Az építkezések megterhelték a bencés rend kasszáját, így az újonnan ki-nevezett uradalmi fürdőfelügyelő, Écsy László nem számolhatott azzal, hogy a tulajdonos nagyszabású befektetéseket fog eszközölni a gyógyfürdőn.

Ebben a helyzetben mutatkoztak meg a fürdőfelügyelő 54 éven át folyamatosan kamatoztatott erényei: a céltudatosság, kitartás és szívósság. Lépésről lépésre haladva lehetett csak elérni a célt, a fürdőtelep minél magasabb színvonalra emelését. Minden évben, az év minden napján tenni kellett valamit, hogy a részcsелеkedetek összeálljanak és egy egészet alkossanak. *Ora et labora* – a bencés jelmondat szellemében telt el a fürdőfelügyelő, 1867-től fürdőigazgató élete a füredi gyógyfürdőn. Felsorolni sem könnyű azokat a területeket, amelyeken fokozatos előrehaladás tapasztalható Écsy munkálkodásának következtében, de néhányat érdemes kiemelni közülük.

1. Ebben a tanulmányban csak futólag említhetők a *nagyobb építkezések*. Az 1834-es tűzvészt követő gyors helyreállítás után 1836-ban az Ófürdőházban a magánfürdők számának szaporítása tizennégyre, az Újfürdőház felépítése kilenc fürdőszobával és 46 vendégszobával, gőzkazán alkalmazása a savanyúvíz és a Balatontól a melegfürdőkbe vezetett víz melegítésére, 1838-ban 100 lóra új uradalmi istálló, 60 hintóra kocsiszín felépítése, 1843. június végén az Ófürdőházat a zsidó traktérházzal összekötő Keresztház átadása 28 vendégszobával, 1846 és 1848 között az étterem és kávéház megépítése eredményezett jelentősebb fejlődést a gyógyfürdőn.³

1841 és 1846 között a *Kerek templom* felépítésében nemcsak Écsynek, a fürdőtelepi építkezések fő felelősének, hanem sógorának, az 1851-ben elhunyt Rigler József kőművesmesternek is kiemelkedő szerepe volt. A Kerek templom felépítése és az 1761-ben emelt kápolna lebontása hozzájárult a Gyógy tér rendezéséhez és a fürdőtelepet kiterjesztve kijelölte annak nyugati határát. Adler József fürdőfőorvos az utcasort záró „Pantheon forma templom”-ról írt 1841. évi jelentésében, ezért aligha számolhattak azzal, hogy belátható időn belül a

fürdőtelep nyugat felé egy villanegyeddel fog bővülni.

Écsy eredményes tevékenységének egyik titka abban rejlett, hogy jó szakemberekkel vette körül magát. Az 1840-es években ilyen volt Rigler József (a fürdőfelügyelő által örökbe fogadott Écsy Antónia és az Écsy-naplóban Peppinek nevezett, később fürdőintézőként, fürdőfelügyelőként alkalmazott József édesapja), az Écsy által Pakli barátomként emlegetett Packl János „orvosmester”, Némethy Pál gyógyszerész és a Füreden élő főszolgabíró, Varga Lajos, akikkel megbeszélhette a fürdőtelep fejlesztési és kivitelezési terveit.

2. *A kereskedelmi-szolgáltató negyed fejlesztése.* A gyógyfürdő vendégeinek árucikkkel és szolgáltatásokkal való ellátása szükségessé tette számos kereskedőnek, szolgáltatást nyújtó iparosnak a tevékenységét. Egyik részük évi haszonbért, másik részük helypénzt fizetett, ami jelentős bevételt hozott a fürdőigazgatóság kasszájába. A kőből épített boltokon kívül a kereskedők és a helypénzt fizetők sátrakat állítottak. A boltok és a sátrak meghatározták a Gyógy tér és környékének arculatát, amely a változtatásokkal együtt közel két évszázad távolából is aprólékosan rekonstruálható.

Carl Sigmund 1837-ben megjelent disszertációjában azt írta, hogy az Ófürdőház elé hét bolt épült.⁴ A haszonbérlok későbbi jegyzékeiben ezek az Ófürdőház és a Nagyvendéglő között helyezkedtek el: grádics bolt, sétatéri kettős bolt, terrasz alatti két bolt, Deutsch Leopold nagyobb és kisebb boltja, azonkívül volt egy bolt a táncterem mellett is. Écsy a kereskedők, haszonbérlok között is igyekezett rendet teremteni, hogy a Gyógy tér és a Templom utca szebb, csinosabb, rendezettebb képet mutasson az odalátogató fürdővendégek számára. 1841-ben „tizenegy kalmár boltok az ucza sorban e tavaszon megkészültek, és e hely nagy díszére válnak, mert ezek által az ezelőtt sarkos ucza egyenes vonalú lőn” – szól az Adler jelentés. A fürdő közönsége 1841-től fagylaltozhatott: „Közel a magyar színházhoz a séta-tér és angol kert között a füredi földes urasági tractér által egy szép tágas, Magyarország színeivel felbútorozott sátor (kioszk) állíttatott, mellyben nyár által fagylalttal stb. szolgálatik.” A fagylaldát az Oberhauser testvérek, a Nagyvendéglő bérloői nyitották, akik 1842-től a csemegetár, 1845-től a fagylalda után fizették az évi egy pengőforint haszonbért.

A fejlesztés jelentősen növelte a fürdőigazgatóság bevételeit. 1838-ban a haszonbérlok 3031½, 1850-ben 6437 váltóforintot (1 pengőfrt = 2,5

váltófrt) fizettek a fürdőigazgató kezébe. A legnagyobb tétel a Nagyvendéglő bérlete: 1838-ban 1000 váltóforint. Az izraelita vendéglő évi haszonbérének fele, 500 váltóforint. A Nagyvendéglő bérleti díja az étterem és a kávéház megépítése után 2500 váltóforintra emelkedett. 1837-ben a sétatéri kettős bolt, két grádicsbolt, egy terrasz alatti bolt, egy táncterem melletti bolt, hét egyéb bolt, három sátor, a kovácműhely és a mészárszék képezte a bevételek forrását. 1850-ben a sétatéri kettős bolton, grádics- és terrasz alatti boltokon kívül a sétatéri boltok száma nyolc, az utcai boltok száma 11, és volt még öt sátor, amelyek után nem helypénzt, hanem évi haszonbért fizettek. A kovács és a mészáros mellé társult a fürdőtelepi pék. A boltosok között volt kalmár, üvegárus, üvegmetesző, ékszerárus/ezüstműves, jouvelier, pipás, dohánykereskedő, varga, szabó/ruhatisztító, piperész, ruhaárus, rőfös portékás, fűszerárus, lisztárus, aranyműves, fegyveredényes, vasárus.

A Gyógy tér rendezettségéhez nagyban hozzájárult az Angolkert sarkán, a Játékszín felett álló kovácműhely lebontása (az új az istállók háta mögött épült fel 1839-ben), a régi kovácműhely helyén 1840-ben egy díszes épület emelése „felette reá vezető úttal és szép kilátással”. 1839-ben felépült az új pékház, amelyben „egy pesti pék mester legelőször szép fehér zsemléket ama híres bétsiek mintájára süített a’ T. Közönség legnagyobb meglegedésére”.⁵ Rossz helyre épült viszont 1844-ben a fürdővendégek választmánya által felállított lövölde, amely zavarta a vendégek nyugalma, ezért 1852-ben áthelyezték az Angolkerttől északra.

3. *A savanyúvíz forgalmazása.* A füredi savanyúvizet zöld pintes és kék iccés palackokba töltötték. 1840 és 1842 között a Spitzer-féle kaposvári üveghutából 32 ezer, 1843 és 1850 között Preisach Henrik veszprémi kereskedőtől a somhegyi (Bakonybél) üveghutából származó 131 ezer, 1851–52-ben Karger Alajos vétyemi üveghutájából 32 ezer palackot szállítottak Balatonfüredre. 1846-ban, a forgalom csúcspontján a savanyúvízzel töltött üvegekből és korsókból több mint 200 ezer db-ot adtak el. Ebben az évben 201 704 db savanyúvízes üveghez 168 ezer dugaszt, 110 font fekete és 185 font fehér szurkot, 380 font gyántát, 47 font vastag terpentint, 32,5 font sárga viaszt és 2,5 kocsi szemet használtak fel, amelyeknek a folyamatos beszerzéséről Écsynek kellett gondoskodni.⁶

Az üvegpalackok és a palackozáshoz szükséges anyagok rendszeres beszerzésén kívül meg kellett szerveznie a kőkorsók importját is, mivel az eladás

kisebb részben a savanyúvíz tárolására az üvegpalackoknál alkalmasabb kőkorsókban történt. 1837-ig a bécsi Hartmuth-gyárban készült kőkorsókat használták. Mivel ezekben szennyeződött a savanyúvíz, ezért 1837-től áttértek a Kannenbäckerland nevű fazekasközpont településeinek előállított ún. seltersi kőkorsók használatára, amelyeket M. Berkowitsch bécsi kereskedő szállított. A kis és nagy kőkorsók Győrön keresztül érkeztek Panonhalmára, onnan szállították őket Füredre.⁷

4. *Melegfürdők.* 1835-ben új gőzkazánt állítottak be a víz melegítésére, amelyben szabályozni tudták a víz hőfokát, s megelőzték a magnézium lerakódását a rézcsövekben. 1837-ben az Ó- és Újfürdőházban összesen 42 fürdőkád volt: „A’ víz ércsövek által 42 kádakba vezetetik, mellyek közül 14 az ófürdőházban ugyanannyi szobákban elkülönített fürdőkül szolgál, más 19 parasztfürdő név alatt szinte különválasztott kamrákban áll, úgy mint 16 férfiak, 3 asszonyok számára. A’ többi 9 az új fürdőházban van ugyanannyi szobában.” Az Újfürdőházban csak Balaton-vízben lehetett fürdeni, amelyet a tó partján elhelyezett, lóerővel működtetett vízemelő gép segítségével vascsöveken juttattak el a fürdőházakba és öntözés céljára a sétaterre.⁸

5. A balatoni zárt *hidegfürdők* építésében az 1780-as évekbeli próbálkozásokat hosszabb szünet követte, majd 1821-ben előbb József nádor Arács határában, azután Oesterreicher József korábbi fürdőfőorvos a Horváth ház előtt épített hidegfürdőt, amelyet a vihar összedöntött. Ekkor a tihanyi apátság meghirdette a hidegfürdők építését, s mivel nem akadt vállalkozó, 1822-ben maga épített fel egy hat részből álló hidegfürdőt, amelynek tervrajza megtalálható a tihanyi apátság levéltárában.⁹

Adler József fürdőfőorvos 1835. november 22-én kelt évi jelentése szerint a hidegfürdők száma „már a’ múlt nyáron” hatról kilencre, 1836-ban kilencről tizenkettőre szaporodott, amelyek közül hat az urak, hat a *dámák* számára szolgált. Adler az 1838. évi jelentésében azt írta, hogy a vendégek nagyobb része csak hidegben fürdik, emiatt a földesuraság jövő tavasszal 12 új fürdőt a *fehér személyek* számára és egy társasági pavilont készülni építeni, a 12 régi fürdő a nagy közfürdővel együtt pedig a férfiaké lesz. Ebből a jelentésből értesülünk a közfürdő léteiről. 1839-ben a terv szerint megépült a 12 női hidegfürdő, így baloldalt 12 női, jobboldalt 12 férfi magán hidegfürdő és a nagy közfürdő állt, a férfiak és a nők részét pedig egy „gömbölyű” társasági pavilonnal választották el.

1840-ben a földesúr egy nagy úri közfürdőt építtetett (*közfürdői termet*), a régi közfürdőt pedig szégyenesebb sorsú embereknek szánva, annak árait a felére leszállította. Így kialakult a hidegfürdőknek az árakban is tükröződő tagolódása: magánfürdők – úri közfürdő – „közönséges” fürdő, azaz parasztfürdő. Ez a tagolódás később a női közfürdővel egészült ki.

6. *Az Angolkert felújítása.* A kamarai kezelés idején, 1790-ben alapított Angolkert a fürdőtelep szerves részét képezte, és fontos funkciója volt: a gyógyvizet fogyasztó vendégek sétájának, kellemes időtöltésének biztosított esztétikus környezetet.¹⁰ Miután az 1830-as évek közepének aszályos időjárása kétharmad részben kipusztította az Angolkert fáit, Écsy 1836-ban hozzáfogott a felújításhoz és nyolc év türelmes munkájával újjáteremtette a gyógyfürdőt észak felől határoló zöldövezetet.

Adler József fürdőfőorvosnak a hivatalos évi jelentéseiből követhető az Angolkert újjászületése. 1836-ban „*az úgy nevezett angol kertnek a’ három lefolyt rendkívüli száraz esztendő által majd kétharmada elszáradván, helyre hozatása végett mostan pagonyoztatni, részint újonnan beültetni s ez alkalommal az új ízlés szerint változtatni parantsoltatott, de még a’ t. község (közönség – szerző) régen óhajtott kívánsága is bételleyesítettik, ezen angol kertet három rendbéli hársfa allékkal a szőlő hegyekkel öszve kaptsolván és így az úri vendégeknek kellemetes árnyékos séta hely készítettvén*”.

A fürdőfőorvos már 1842-ben tudatta a helytartótanáccsal, hogy a felújítás befejeződött, de az 1844. évi jelentése szerint ez végül csak 1843-ban történt meg. Minden jelentésében hangsúlyozta, hogy új ízlés szerinti angolkert készül. 1839-ben „*az angol kertnek újj ízlés szerént való készítése folytatott és több új téres utakkal, hidakkal és bevetett zöld gyepparhiakkal ékesített*”. Báró Vécsey Pálnak a fürdő panaszkönyvében 1840. augusztus 25-én tett bejegyzése szerint az új ízlésű Angolkertben több szabad gyeppartha volt, mint a régi-ben, ezáltal kevesebb árnyékot adott.¹¹

7. *Az alsó sétány létrehozása.* A Balaton magas vízállása következtében a hidegfürdők és a hintóálmások között 1838-tól kialakították a partmenti alsó sétányt. Kiirtották a nádat, és a Balaton feltöltésével létrehoztak egy 15 öl mélyen a tóba nyúló, 72 öl hosszú móló formájú sétányt, amelyhez kőbástyákból parti védművet építettek, végül hat sor jegenyefával, olasz nyárfákkal és angol partiakkal beültették, a hintószin felől pedig korláttal bekeri-

tették. 1840-től a sétány közepéről egy új híd vezetett a hidegfürdők közepére.

8. A *nyári színpör* vagy *Aréna* felépítésében is szerepet vállalt Écsy, noha kezdetben nem volt előtérben. Az 1841. évi fürdőfőorvosi jelentés szerint Kisfaludy Sándor javasolta a második füredi színház felépítését, gróf Zichy Ödön felügyelete alatt a kőművesek 1841-ben felhúzták a falait, és 1842 nyarán már előadásokat is tartottak az Angolkert kellős közepén elhelyezett épületben.¹²

Az Aréna telkének feladó levelét, amelynek eredetije a pannonhalmi főapátság levéltárában található, gróf Zichy Ödön írta alá, a tihanyi apátság levéltárában őrzött fogalmazvány azonban egyértelműen Écsy László kezeírása, aki képes volt a tulajdonos apátság és a színházépítő választmány érdekeit összehangolni, és a színpör telkének kedvező bérleti feltételeit megfogalmazni. Ezt bizonyítja 1841. október 21-én kelt levele, amelyben a tihanyi apátnak javasolta, hogy a színháztelekre vonatkozó szerződésbe tegyék bele: „*az Aréna hossza 15 öl, szélessége 9 öl*”.¹³

A színház pénztárnoka 1845-től 1850-ig Némethy Pál gyógyszerész volt, őt 1851-től Écsy László követte. Némethy, Écsy, Varga Lajos főszolgabíró és Bogyay Lajos megyefőnök 1846 után megkísérelték a Játékszín színielőadások megtartására alkalmatlan épületének az átalakítását, ezáltal a megmentését, s miután kudarcot vallottak, a fürdőközönség elhatározta az új nyári színpör felépítését, amelyet építészeti igazgatóként Écsy László irányított 1860 és 1870 között.

9. A fürdőre szerződött zenekaroknak, a *hangász karoknak* hármas feladata volt: térzenét kellett szolgáltatniuk a sétátérben, később szórakoztató zenét a hajókirándulások alkalmával, tánczenét a tánctermekekben és bálokon és színházi muzsikát a színdarabokhoz. A színházban olyan zenészekre volt szükség, akik tudtak kottát olvasni, emiatt egy időben kezdetben két zenekart szerződtek. Az egyik zenekar, a magyar lehetett a cigányzenekar, a másik a német, amelynek a tagjai tudtak kottát olvasni és a színházban is játszottak – annak ellenére, hogy a füredi Játékszín kimondottan a magyar nyelvű színjátszás számára hozták létre. Így volt ez 1840-ben, amikor a fürdővendégek úri választmánya „szép magyar és német hangászi karral” látta el a fürdőhelyet és a „magyar színjátszó házat” vagy 1843-ban, amikor egy 15 személyből álló „hangászkart” fizetett, „*kik mind a magyar színházat, mind a séta-tér és táncz-tér és táncz-teremet is új válogatott zenével ellátták*”.

A fürdőidény kezdetétől, rendszerint május közepétől szerződött cigányzenekar június első hetében, a színtársulat megérkezésekor távozott és átadta helyét egy másik zenekarnak, amely nemcsak a térzene, hanem a színházi muzsika szolgáltatására is alkalmas volt. Például 1863. május 29-én Écsy felfogadta a fehérvári zenészeket, Radics Bernát társulatát, akiket június 14-én elbocsátott, ugyanazon nap megérkeztek a szegedi zenészek.¹⁴ Miután magyar zenészek is akadtak, akik tudtak kottát olvasni, szükségtelenné vált a német zenekarok szerződése.

A zenészek lakását 1844-ben sikerült megoldani, amikor a földesúr „*a' hangászkar számára a' tavasszal szinte lakhelyet építtetett és azt jövődre mindig ingyen által adni kegyeskedett*”.

10. A balatoni gőzhajózás megszületése körül gróf Széchenyi István, Kossuth Lajos, Hertelendy Károly alispán, Massion János mérnök, az óbudai hajógyár igazgatója és Bresztyenszky Béla tihanyi apát, mint a fürdőtelep és a balatoni partszakasz tulajdonosa bábáskodott. Écsynek kezdetben nem volt vezető szerepe, idővel mégis ugyanazt az igazgató-számadó-felügyelő szerepet vitte a vállalkozásban, mint a gyógyfürdő üzletmenetében. Hertelendy Károlynak, a társaság alelnökének 1853. július 1-jén kelt jegyzéke szerint még mindig a Döblingben gyógykezelt Széchenyi István volt a társaság elnöke, Némethy Pál gyógyszerész az igazgatója, Écsy László a pénztárnoka és számadója.¹⁵ Naplója szerint ő készítette a számadást az 1850. évről. Némethy Pál után ő következhetett az igazgatói tisztségben, mert a naplója szerint 1863-ban a társulat igazgatója volt. Igazgatósága hosszúra sikeredett, mert még 1887. december 30-án is – gróf Esterházy László elnök távollétében – ő elnökölt a társulat közgyűlésén, és 1888. november 4-én és december 8-án – nyugdíjazása előtt két-három hónappal – részt vett a Nemzeti Szállodában megtartott közgyűlésen.¹⁶

11. *Hirdetések, nyomtatványok.* A gyógyfürdőnek a sajtóval és a nyomdákkal való kapcsolatát kezdetben a Hazai és Külföldi Tudósításokban a fürdőidény kezdetén feladott hirdetések jelentették, amelyek a savanyúvízi árakról tájékoztatták az érdeklődőket. Écsy a fürdővendégek kívánságára is először 1839-ben Jesztány Totth János nyomdájában kinyomtatta a vendégnévsorokat, amelyek csak az Ó- és Újfürdőház és a Nagyvendéglő vendégeit tartalmazták, és nem statisztikai, hanem reklámcélokat szolgáltak. 1836-tól nyomtatott szobaszám-lák, fürdői rendtartás (Streibig Leopold győri,

Jesztány Totth János veszprémi nyomdájában), éves jelentések a fürdőről (Beimel-féle pesti nyomdában), később szobarendszabályok magyarul és németül, a fürdőkbe és a színházi előadásokra szóló belépőjegyek is nyomtatásban készültek. 1863 nyarán Györök György balatonfüredi nyomdájában 6000 db veres és 10 ezer db zöld színű fürdőjegyet nyomtattak.¹⁷ A hirdetések egyre több magyar és német nyelvű, hazai és külföldi, főleg bécsi (Fremdenblatt, Ost Deutsche Post) újságban jelentek meg.¹⁸ 1853-ban 166 forint 26 krajcárt költöttek hirdetésre a következő magyar és német nyelvű újságokban: Budapesti Hírlap, Pesti Napló, Divatcsarnok, Religio, Szépirodalmi Lapok, Hölgyfutár, Arader Anzeiger, Pester Zeitung, Lokal Blatt, Pester Post, Zeitschrift für Natur- und Heilkunde, Pressburger Zeitung, Pest Ofner Zeitung.¹⁹ A hirdetéseket Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv cége számlázta, akik 1840-ben a fürdőn vendégeskedve beírtak a panaszkönyvbe.²⁰

A reformkorban a fürdőtelep arculatának kialakításában a Gyógy tér rendezése mellett a legfontosabb fejlemény a *Balaton felfedezése* volt. Az 1830-as évek végéig a fürdőtelep középpontjában a savanyúkút állt. A tervezők a kút köré szervezték az épületeket, az allét és az Angolkertet. A Balaton-part felé eső rész a fürdőtelep „hátsó udvara” volt csupán. Az épületeket úgy helyezték el, hogy elzárták a kilátást a tóra, gyümölcsös- és zöldségeskertek, ólak, borbélyműhely, istálló, kocsiszín, hajdúház, cselédlak, pálinkaház, szegények kórháza, mind-mind a Balaton felé eső részen sorakozott, még az árnyékszék is a Gyógy tér déli szélére került. A változás az 1834. évi tűzvész következtében indult el azáltal, hogy az alsó vendéglőt nem építették újjá, így a Gyógy tér kinyílt a Balaton felé. 1838-ban folytatódott az alsó sétány kiépítésével, de még hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a Balaton-part a fürdőtelep leglátogatottabb és legkedveltebb részévé váljon.

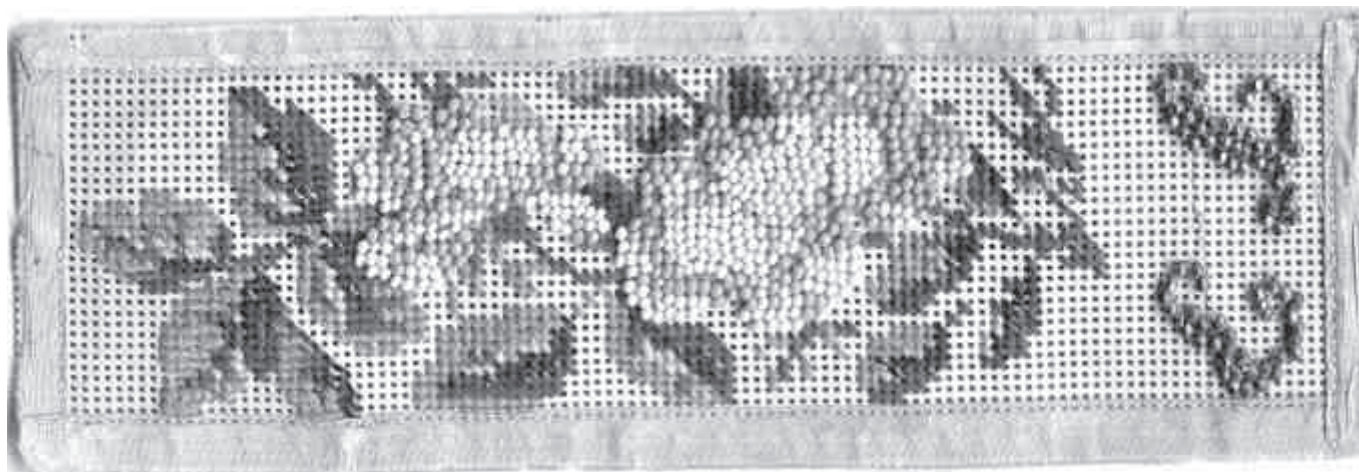
A fürdőtelep leégése utáni másfél évtizedben a lépésről lépésre történő fejlesztés megfelelt annak a gazdálkodási felfogásnak, amit 1865. november 30-án a pannonhalmi főapátnak írt levelében Écsy *oeconomicusi* vagy *gazdászati* rendszernek nevezett.²¹ Ebben a rendszerben a fürdőtelep egy feudális uradalom egyik egysége, a fürdőfelügyelő a tihanyi uradalom jószágkormányzójának alárendeltje, akinek minden évben pozitív pénzügyi egyenleget kellett felmutatnia, és csak a többletet használhatta fel a tulajdonos döntésétől függően a fürdő fejlesztésére. Ez a rendszer nem, vagy csak kény-

szerből élt a hitellel, nem vállalta a nagyszabású fejlesztéseket és a velük járó átmeneti eladósodást a nagyobb forgalom, bevétel, haszon és megtérülés reményében. A gyógyfürdőt nem üzletnek (*Geschäft*) tekintette, ezért nem a kapitalista vállalkozás szellemében működtette. A feudális gazdasági rendszer lebontásában és átalakításában Écsy László fürdőfelügyelőnek döntő szerepe volt. Az 1860-as évekre kiforrálódott az Écsy-program, amely a kiegyezés után megvalósult, és a gyógyfürdőt átmenetileg európai színvonalra emelte – ez azonban már egy másik történet.

Jegyzetek:

- 1 Oláh János: Balaton mellyéki tudósítások barátságos levelekben. In: Oláh János: Gyümölcsfakertészet. Balatonfüred, 2009. 34.
- 2 Lichtneckert András: Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató naplója, 1863–1892. Balatonfüred, 2008. (A továbbiakban: Écsy-napló) 247.
- 3 E tanulmány legfontosabb forrásanyagát Écsy László fürdőfelügyelő 1835–1889. évi számadásai és az 1821–1854. évi fürdőfőorvosi éves jelentések képezik; utóbbiak majd teljes sorozatát a Zala Megyei Levéltár, a Tihanyi Apátság levéltára és a Magyar Helytartótanács levéltára. Departamentum sanitatis irataiból sikerült összegyűjteni. – A fürdőtelep épületeinek történetére: Némethné Rácz Lídia: Balatonfüred nevezetes épületei. Balatonfüred, 2008.
- 4 Carl Ludwig Sigmund: Füred's Mineralquellen und der Plattensee für Ärzte und Badegäste. Pest, 1837. 22. – Egy része magyar fordításban megjelent: Tudományos Gyűjtemény. 1837. VII. 3–50.
- 5 Zala Megyei Levéltár (ZML). Zala vármegye köz- és kisgyűlési iratai, 125/1840. január 20.
- 6 Lichtneckert András: Az arácsi szőlőhegy és szőlőhegyi önkormányzat története : mikrotörténelem. Balatonfüred, 2008. 107. irodalmi hivatkozásokkal.
- 7 Uo. 107. és Veszprém Megyei Levéltár (VeML). Tihanyi Apátság levéltára (TAL). Actorum et correspondentiarum... Fasc. X. Nr. 2076.
- 8 Sigmund i. m. 19–20.
- 9 VeML TAL Actorum et correspondentiarum... Fasc. VII. Nr. 806.
- 10 Lichtneckert András: A füredi Kiserdő (Angolkert és a Fenyves) története 1790-től. Füredi História. IX. évf. (2009) 3. sz. 2–11. A dolgozat a Kiserdő felújítására beadott (nyertes) pályázat részét képezte.

- 11 Bencés Rend Pannonhalmi Levéltára (BRPL). TAL Acta recentiora. Panaszok, javítások s szépítések javulatoknak jegyzőkönyve 1836–1840. 122.
- 12 Lichtneckert András: A balatonfüredi színházak építéstörténete (1841–1889). Füredi História. X. évf. (2010) 1. sz. 2–4.
- 13 VeML TAL Acta abbatiae. Capsa 7. Nr. 36. (a feladó levél fogalmazványa) – Uo. Capsa 7. Nr. 35. (Écsy 1841. október 21-én kelt levele a tihanyi apáthoz).
- 14 Écsy-napló 36–37.
- 15 ZML Megyefőnöki iratok. VI. D. 4352. (11201/1853.) 77. doboz.
- 16 Écsy László fürdőigazgató naplói, 1850–1852, 1856. Szerk., bev. tanulmányt írta Katona Csaba. Balatonfüred, 2008. 46. – Écsy-napló. 36, 221, 251, 254.
- 17 VeML TAL Savanyúvíz felügyelői számadások, 1863. 667. sz. melléklet.
- 18 VeML TAL Savanyúvíz felügyelői számadások, 1855. 465. sz. melléklet.
- 19 VeML TAL Savanyúvíz felügyelői számadások, 1853. 523., 524. és 601. sz. mellékletek.
- 20 Panaszkönyv 109.
- 21 BRPL Acta archiabbatiae. Acta recentiora post annum 1802. Fasc. 17.

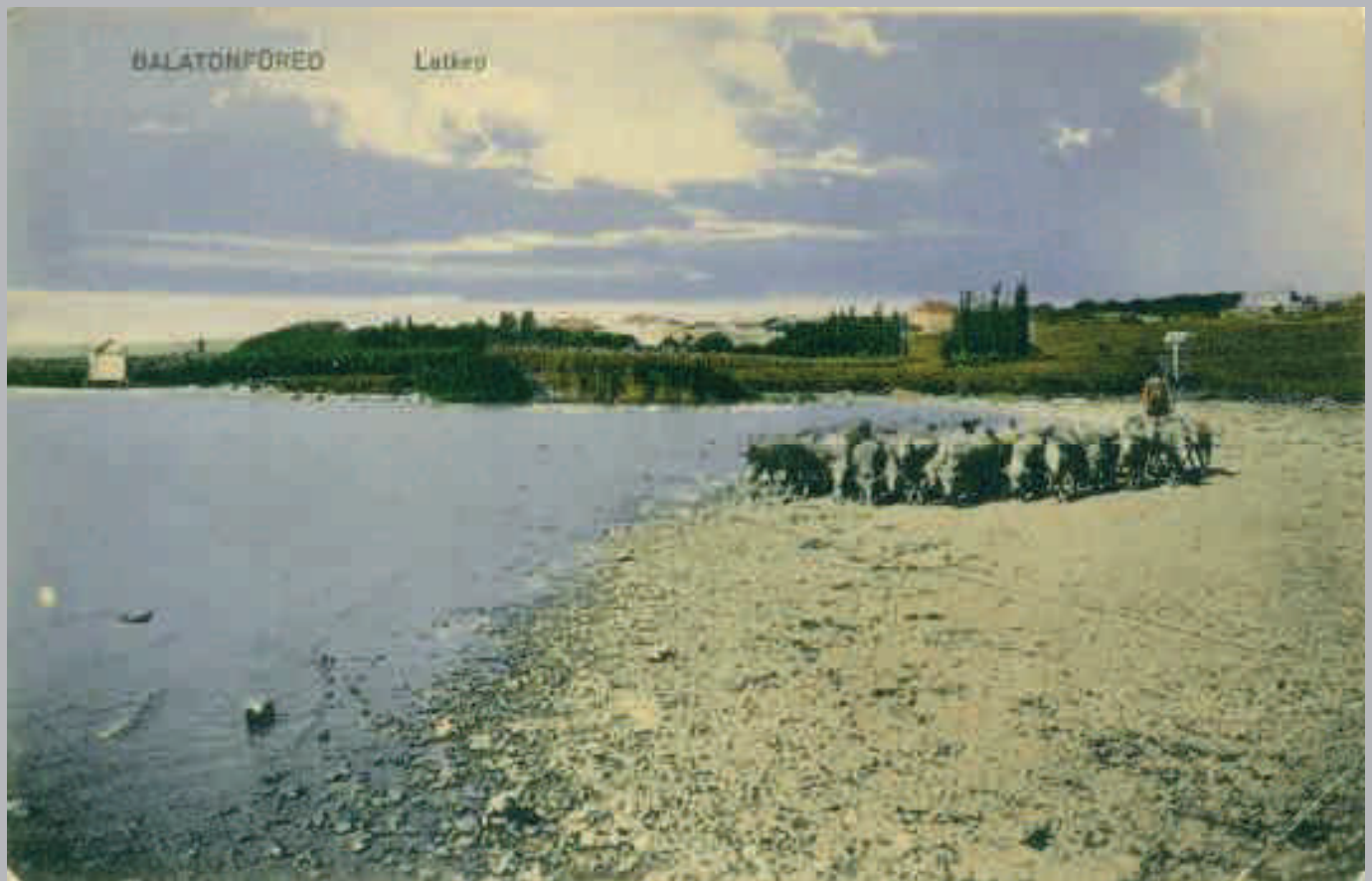

Écsy László könyvjelzője

A Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület köszönetet mond mindazoknak, akik az elmúlt években adójuk 1%-ával támogatták. Az így befolyt összeget az egyesület alaptevékenységének finanszírozására fordítottuk.

Kérjük, hogy továbbra is segítsék adójuk 1%-ával működésünket.

Adószámunk: **18918421-1-19**

A balatonarácsi marhajtató
(Képeslap, Városi Helytörténeti Gyűjtemény)

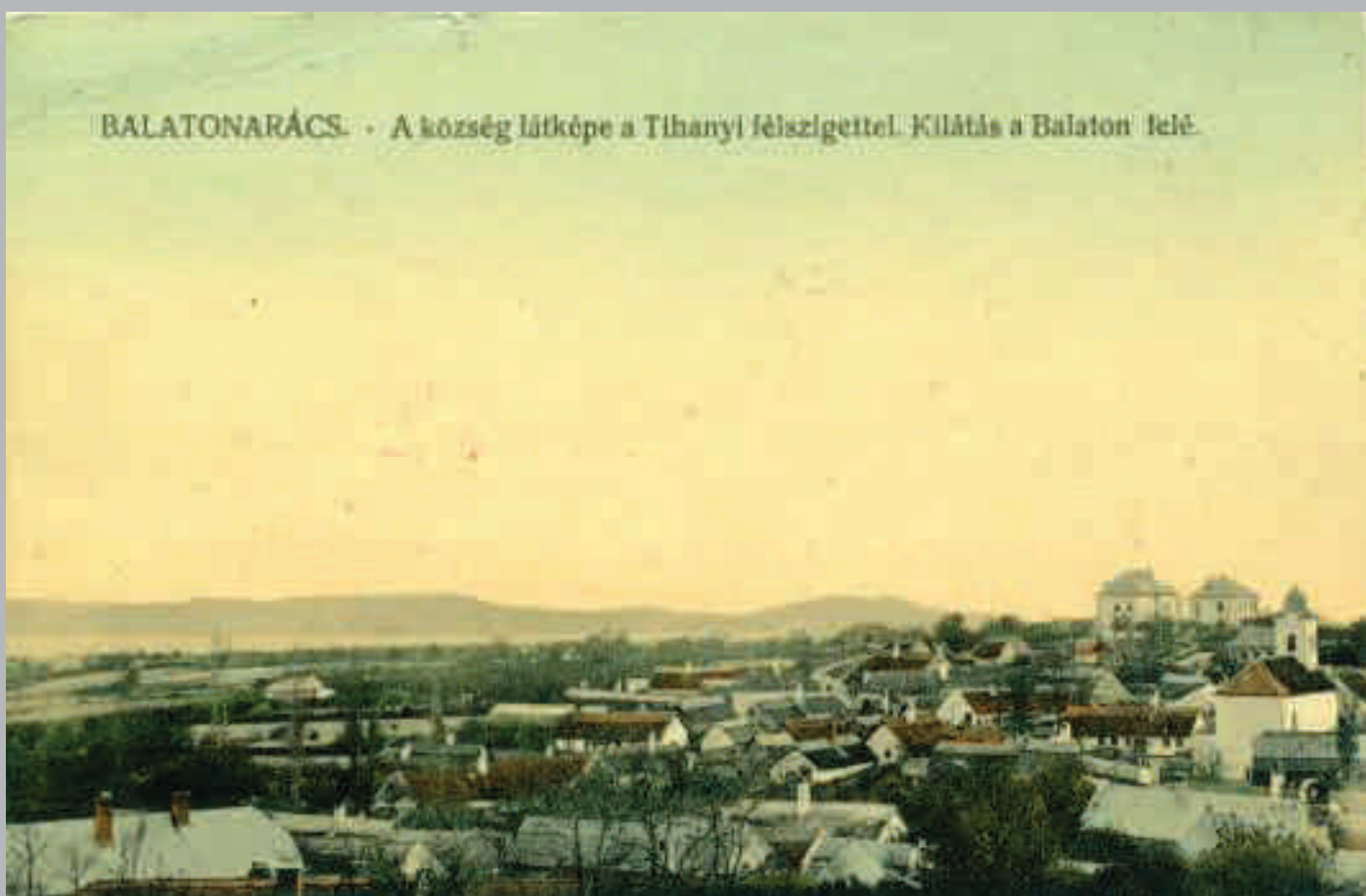

A balatonarácsi Szeretetház
(Képeslap, Tóth-Baranyi Antal gyűjteménye, Siófok)

Balatonarácsi látkép

(Képeslap, Városi Helytörténeti Gyűjtemény)

Balatonarács látképe 1915 körül

(Képeslap, Városi Helytörténeti Gyűjtemény)